

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond
Pärandtehnoloogia magistriõppekava

Mari-Lii Hirsik
VÖÖL KANTAVAD ESEMED –
NAHAST KOTT JA NOATUPP
EESTI KESKAJA LINNAARHEOLOOGILISES MATERJALIS
Magistritöö

Juhendajad:
MA Ave Matsin

Lubatud kaitsmisele.....

MA Krista Sarv

Lubatud kaitsmisele.....

Viljandi 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
Metodoloogia	6
1. Arheoloogilised nahaleiud keskaja Eesti kolme hansalinna näitel.....	9
2. Nahatöö keskajal	14
3. Keskaegsed nahast kotid	18
3.1. Tüpoloogiad ja valmistamistehnikad	19
3.2. Lõiked ja õmblustehnoloogiad	20
3.2. Mõõdud.....	21
3.3. Nahatöötlemise tehnikad ja kaunistusvõtted	22
4. Nahast kotid Eesti arheoloogilises materjalis.....	23
4.2. Taskud	29
4.3. Vöökotid	32
5. Keskaegsed nahast noatuped	37
5.1. Tüpoloogia ja valmistamistehnikad.....	39
5.3. Mõõdud.....	43
5.4. Nahatöötlemise tehnikad	43
5.5. Kaunistusvõtted ja ornamentika	45
6. Nahast noatuped Eesti keskaja linnaarheoloogilises materjalis	51
6.1. Noatuped ühendusega küljel.....	51
6.1.1. Needitud noatuped	51
6.1.2. Metallklambriga noatuped	54
6.1.3. Õmblusega noatuped.....	55
6.2. Noatuped ühendusega tagakülje keskel	57
Kokkuvõte	58
Summary	60
Kasutatud allikad ja kirjandus	62
Lisa 1. Tabel. Eesti arheoloogilised nahast kotid ja noatuped	67
Lisa 2. Tabel. Nahkesemete leiuaadressid ja noatuppede tüpoloogia	77

Sissejuhatus

Huvi arheoloogilise naha vastu tekkis autoril Eesti Kunstiakadeemias nahakunsti, aksessuaari- ja köitedisaini õpingute ajal, mil avanes võimalus tutvuda lähemalt arheoloogiliste nahkesemetega. Pilguheit enam kui seitsmesaja aasta eest kasutusel olnud nahast aksessuaaridele oli muljetavaldavalt mitmekesine ning Ajaloo Instituudi arheoloogiahooldlas unikaalsete esemetega tutvudes tekkiski soov uurida lähemalt Eesti keskaegseid vöö- ja kantavaid nahast aksessuaare – kotte ja noatuppe. Arheoloogilised nahkesemed oma dekoratiivsete ja funktsionaalsete elementidega pakuvad tänapäeva nahakunstnikule hulgaliselt inspiratsiooni ja taasavastamist.

Uurimistöo fookusesse on võetud keskaegsed linnaarheoloogilised nahast aksessuaarid. Valimi moodustavad kaks peamist esemetüüpi – kott ja noatupp. Mõlemaid keskajal laialdaselt tarvitusel olnud esemeid ühendab kandmisviis – kotti ja noatuppe kanti kõrvuti vööle. Praktiliste tarbeesemetena käsitletavat kott ja noatupp olid keskaja inimesele sama olulised kui rõivad, olles nii argi- kui pidupäevadel nende lahutamatuks osaks. Seda tõendab arheoloogiline leiumaterjal, kirjalikud allikad ja ajalooline pildimaterjal. Eriilmelisi vöö- ja kantavaid aksessuaare on kujutatud sageli maalidel, raamatugraafikas ja skulptuuridel inimese rõivastuse olulise osana ning neid on kohati peetud vajalikuks lausa detailselt rõhutada.

Eesti varasemat nahatöö arengut saab jälgida peaaesjalikult arheoloogilisele materjalile toetudes, ent esimesed nahaleiud pärinevad alles keskajast. Kui varaseimad füüsilised jäljed nahatöö kohta on meil alles 1220. – 1250. aastatest, siis kaudseid tõendeid on juba mesoliitikumist, mida tõendavad tulekivist ja kvartsist kaabitsad ja noad (Sarv, 2014). Keskaegseid nahkesemeid on tervel kujul vähe säilinud, kuid tänapäeva tehnoloogiliste võimaluste abil saab neist edukalt luua rekonstruktsioone ja taastada leitud fragmentide põhjal eseme esialgne vorm ning iseloom (Teder, 2004). Kesk- ja uusaegne arheoloogiline nahk on oluline infoallikas, mille uurimine võimaldaks leida paljudele linna ühiskonda puudutavatele küsimustele vastuseid. Nahkesemete analüüs aitaks paremini mõista nii moevoolude levikut, ühiskonna sotsiaalseid ja demograafilisi aspekte, kui ka tööjaotust ja nahatöötlemise tehnoloogiaid (Samorokov, 2010). Valmisesemete kõrval võivad olulisteks infoallikateks olla ka nahatootmisjääd, mis aitavad tootmisprotsesse laiemalt mõista (Sarv, 2004). Nahkesemed vääriavad süstemaatilist lähenemist ja tähelepanu. Suuremad uurimisvõimalused avanevad siis, kui nahaleide kaevamistel täpselt fikseeritaks ning kõik ka üles korjatakse (Sarv, 2004).

Arheoloogiliste esemete uurimine ei ole Eestis väga vana praktika, mis hakkas 1990. aastate lõpus pead tõstma. Eestis on esemeuurimuse kontekstis siiani tegeletud eelkõige keraamika, numismaatika, luu ja nahaga. Arheoloogilisi nahkjalatseid on põhjalikult uurinud K. Sarv (2000, 2004; 2006/b,c; 2012). Keskaegset rõivastust ja nende detaile uurinud Koch-Maasing (2013). Muinas- ja keskaegseid noatuppeid käsitlesid lõputöodes Edusaar (2009) ja Keeman (2015) ning jalatseid Oru (2018). Nahkesemete uurimisele on varasemalt lähenetud peamiselt valitud linna kontekstis (Uus-Pärnu – Samorokov, 2012) või kindlatel aadressidel aset leidnud kaevamiste kaupa – Tartus Munga tänava jäätmekastid (Pruus, 2010), nahaleiud Tartu kolmelt leiuaadressilt (Reest, 2012) ning Tallinna Sauna tänava leiud (Tiko, 2014). Keskaegseid linnaleide (va. nahk) on saadud ka Püha Barbara kalmistult, kuid kalmete leide siinkohal ei käsitleta.

Kaevamisaruanded ühes leiunimekirjaga pakuvad olulisi viiteid leiukontekstile, mis aitavad esemeid dateerida. Samuti võib aruandest leida juba varasemalt arheoloogide poolt määratud dateeringuid kasvõi samast leiukontekstist pärit teistele esemetele (nt keraamika). Kuna keskaegne keraamika on dateeritav kitsamasse ajavahemikku, aitab see piiritleda ka teisi leide, sealhulgas nahka. Arheoloogilistel välitöödel on seni pööratud nahkesemetele märgatavalt vähem tähelepanu kui keraamikale. Paraku ka kaevamiste aruannetes on nahkesemed täitnud tihtilugu vaid statistilist ja illustreerivat rolli. Tänapäevased nahakollektsioonid ei ole ammendavad, sest linnades toimub jätkuvalt kaevamistöid. Töö kirjutamise hetkel käivad arheoloogilised välitööd nt Tallinnas, Jahu tn 6 aadressil, kust on juba välja tulnud suur hulk nahkesemeid, mis kõik ootavad veel analüüsi ning võivad muuta seniseid teadmisi nahkesemete tüpoloogiast. Eestis pole varem uuritud keskaegseid vöö- ja kantavaid nahast aksessuaare nagu kott ja noatupp, mille kohta puudub seetõttu ka ühtne infokogum.

Eesti arheoloogilistest nahaleidudest moodustavad enamuse, lausa 90 – 95% jalatsikatkete leiud, millele järgnevad nahatöötlemise jäägid. Arvukuselt kolmandasse leiukategooriasse paigutuvad noa- ja mõõgatuped ning alles neljandana saab esile tuua kotid. Sageduselt viiendana esinevad leiuaineses rihmad ja vööd ning viimasena veel ka erinevad nahkesemete katked nagu labakindad, rõivaste detailid ning raamatukaaned. Nahast vööd käesolevalt ei uuritud, kuna neid on rohkete nahatöötlusjääkide ja jalatsikatkete, aga ka võimalike rihmade ja paelte seast siiski pannaldeta keeruline tuvastada ja rõivastuse juurde kuuluvaks pidada. Jämedamad rihmad kuuluvad aga juba hobu- või jahivarustuse juurde ning militaarvaldkonda, aga ka esemete juurde, nagu seda on kaupmehe reisikast. Antud uurimuses ei analüüsita metallist esemete detaile (noad, vööpandlad, rihmakeeled). Metallist roostetamise tõttu on

aksessuaaride metallosad arheoloogilises materjalis harvem esindatud, saadud katketena ja deformeerunult. Keskaegseid rõivastuse juurde kuuluvaid metallist pandlaid, rihmakeeli, vöönaaste on ka varasemalt Eestis uuritud (Koch-Maasing, 2013). Samuti eksisteerib uurimus Hollandi hiliskeskaegsetest nahast vööde ja kottide metallist detailidest (Willemsen, 2002). Antud magistriritöö raames on avaldatud autori uurimus arheoloogilistest nahast kottidest *Studia Vernaculas* (Hirsik 2017), pealkirjaga „Viisteist arheoloogilist nahast kotti“.

Antud töö on jagatud kaheks suuremaks peatükiks. Neist esimeses käsitletakse nahast kotti ja teises noatuppe. Mõlema esemeliigi juures on uurimisküsimused samad: Kui palju on Eesti keskaja linna-arheoloogilistelt kaevamistelt välja tulnud nahkesemeid? Milline on nahkesemete osakaal leiumaterjalis? Kuidas jagunevad nahkesemed tüpoloogiliselt? Milliseid nahatöötlemise tehnikaid ja kaunistusvõtteid on esemetel kasutatud?

Antud uurimistöö eesmärk on kaardistada ja kirjeldada Eesti keskaegseid linnaarheoloogilisi nahast aksessuaare nagu kott ja noatupp ning selgitada välja nende tüpoloogiad ja nahatöötlemise tehnikad. Uurimus jaguneb kuueks peatükiks. Esimeses peatükis on antud ülevaade linnades aset leidnud arheoloogilistest kaevamistest, nimelt kust leiti nahka ja millise osakaalu leidudest see moodustas. Esemete leiu- ja asukohtadena on valimisse võetud kolme Eesti hansalinna – Tallinna, Tartu ja Pärnu – kaevamistelt saadud nahast kotid ja noatuped. Antud peatükis on kaevamiste aruannete ja leiunimekirjade alusel välja toodud uurimisvalimisse kogutud leiud ning nende dateeringud.

Teises peatükis tuleb juttu keskaja linnakorraldusest, nahaerialadest ja käsitöömeistritest ning sellest, mida tollase linnaelaniku rõivastuse juures nahast aksessuaaridena vöö peal kanti. Kolmandas peatükis vaadeldakse keskaegsete nahast kottide tüpoloogiad, valmistamisviise ning nahatöötlemise tehnikad. Neljandas peatükis on kirjeldatud Eesti linnaarheoloogilisi nahast kotte, seda iga eseme juures peatudes. Viies peatükk keskendub noatupe tüpoloogiale, valmistamistehnoloogiatele ning nahatöötlemise tehnikatele ja kaunistusviisidele. Viimane peatükk on jagatud esemetüpoloogiale tuginedes kaheks, kus analüüsitakse noatuppesid vastavalt tema ühendusviisi alagrupile. Esmalt on esitletud küljeühendusega noatuppede funktsionaalseid ja dekoratiivseid elemente ning seejärel vaadeldud noatuppesid ühendusõmblusega tagakülje keskel.

Metodoloogia

Antud uurimuse üks esimesi eesmärke oli keskaegsete linnaarheoloogiliste nahast kottide ja noatuppede kaardistamine. Sooviga tuvastada potentsiaalseid nahaleide Eesti linnade muuseumite arheoloogiakogudest tuli esmalt teostada esemeotsingud muuseumide andmebaasis MUIS. Kuna andmebaasisse pole kõike sisestatud, oli vaja esemete täpsustamiseks suhelda muuseumitega. Nii selguski, et Eesti Meremuuseumis, Saaremaa, Haapsalu, Harjumaa, kui ka Virumaa muuseumites näitas MUIS-i otsing küll arheoloogiakogu, ent kust siiski ei leidunud keskaegseid linnaarheoloogilisi nahaleide. Sellest tulenevalt sai selgeks, et uurimistöö valimi moodustavad kolme linna – Tallinna, Tartu ja Pärnu nahkesemed. Eesti keskaegsete noatuppede ja kottide kaardistamist alustati Tallinna Ülikooli Arheoloogia Teaduskogu (end. TLÜ Ajaloo Instituudi) keskaja hoidlast, kust õnnestus hankida ajutine ligipääs siseandmebaasile, millest oli ka palju abi. Kaevamisaruandeid võis lugeda kultuurimälestiste registri kaudu ning kohapeal TLÜ Arheoloogia Teaduskogu arhiivis ja Tallinna Kultuuriväärtuste Ametis (TKVA). MUIS-ist välja otsitud esemeloendid kui potentsiaalsed uurimisobjektid said edastatud päringuna nii Pärnu, Tartu kui ka Tallinna muuseumite koguhoidjatele, mis omakorda võimaldas esemete nimistuid täpsemaks korrigeerida.

Tallinna nahaleidudest ülevaatliku valimi moodustamiseks peamist ehk AI andmebaasi uurides selgus, et keskaja hoidla nahkesemete kohta on tehtud ligi seitse ja poolsada alanumbrit sissekandeid, milles on üle kolme tuhande nahkeseme. AI arhiivist sai lugeda kümnet kaevamisaruannet ning nende juurde käivaid leiunimekirju. Ühtlasi leidsid aset nahkesemete kaardistamised ja aruannetest lisainfo hankimine ka teistes Eesti muuseumites. Kuna kõigi arheoloogiliste kaevamiste kohta ei pruugi aruannet olla, või selle asukoht on asjaolude tõttu muutunud, on valitud leiuaadressidelt pärit nahkesemete juurde ühtlase taustainfo kogumine raskendatud. Kui kaevamisaruanne on olemas, on otstarbekas esmalt vaatluse alla võtta leiunimekiri, kust on võimalik välja otsida juba varasemalt endale teadaolevate leiunumbritega esemed. Sealt nähtub tihtilugu see, et nii kukrule kui noatupele on nimetusena antud lihtsalt kas „nahkese“ või „nahkesemete katked“. Nii saab küll mingil määral eristada nahatöötlemise jääke, kuid nahkesemed tuleb hoidlates oma silmaga üle vaadata. Töö valim kujunes välja aja jooksul, sest eesmärgiks oli nahaleidude seast tuvastada maksimaalsel hulgal arheoloogilisi nahast esemeid – keskaegseid kotte ja noatuppe. TLÜ Arheoloogia Teaduskogust tuli uurimistöö valimisse kümme leiuaadressi, Tallinna Linnamuuseumist kolm ja Ajaloomuuseumist üks, mis teeb Tallinna kohta neliteist leiuaadressi. Tartu nahaleidud on kokku

kaheksal aadressil. Pärnu omad jagunevad kolmele aadressile. Keskaegsetest esemetest pakkusid laiemat visuaalset ülevaadet ajalooline pildimaterjal ning vastav kirjandus, mille abil on võimalik siinsete leidude puhul tõmmata paralleele Euroopa alade nahast aksessuaaridega.

Teiseks peamiseks eesmärgiks antud uurimuses on keskaegsete linnaarheoloogiliste nahast kottide ja noatuppede kirjeldamine. Uurimuse peamine ülesanne oli iga eseme kohta info kokku koondada. Tartu Linnamuuseumiga suheldes selgus oluline asjaolu, et muuseumites ei pruugi olla nahkesemete kogusid üldse inventeeritud ning seetõttu täielikku nimekirja neil uurijale anda polegi võimalik. Arheoloogilise materjali puhul olevat tihti küllaltki keeruline määrata, millega on tegemist ja nii on leiunimekirjadesse sageli sattunud üldsõnalised nimetused. Andmeid sellest, kust üldse huvipakkuvaid nahkesemeid võiks leida, oli vähe. Muis-i ega muuseumi sisestesse andmebaasidesse pole teinekord kõike jõutud kanda. Esemete nimetused leiunimekirjades piirduvad sageli aga vaid materjali mainimisega. Nahkeseme katkete alt vaatavad vastu lugematul hulgal jalatsikatked, mille seast üksikuid nahkkotte leida osutus nii mõnelgi korral õnnelikuks juhuseks. Hoidlates viis autor läbi esemeuurimusi, mille raames teostas autor mõõtmisi, tegi fotosid ning asus esemeid kirjeldama ja üles joonistama. Kuna töö raames on nahkesemete uurimine toimunud pika ajaperioodi vältel, kujunes ka esemevaatluse täpsem meetoodika välja aja jooksul. Esemekirjelduse protsessis võeti leiult mõõdud: pikkus korda laius (cm); naha paksus (mm). Hilisemalt koondus iga ese tüpologia alusel enda alagruppi ning seejärel valimi põhjal vastavasse suuruse kategooriasse. Esemetest tehti 1:1 jooniseid (ja lõikeid). Fotod tehti mõlemast küljest ning vajadusel detailidest. Esemete kohta loodi üldine ja detailne kirjeldus. Kirjeldusel vaadeldi nii tervikut, kui esemele kuuluvaid detaile (nt neete), asukohta, arvu ning suurust. Õmblustest märgiti ära õmblusjäljend, piste pikkus (õmblusaukude intervall), nende kaugus nahaservast ning õmblusaukude positsioon (nt naha paksuses). Samuti käsitleti kirjeldamisel eseme ornamentikat ja nahatöötlemise tehnikaid.

Käesolevas töös ei ole esemetel nahaliike määratud. Mikroskoobiga nahastruktuuride uurimist ja nahaliikide määramist saaks kindlasti teostada tulevikus, ent nahaliigi määramine ei olnud töö prioriteediks. Kuna leiud paiknevad erinevate muuseumite hoidlates, saaks tulevikus uurida neid nt. isikliku kaasaskantava kompaktse mikroskoobiga. Kui püüda aga fotode abil nahaliiki määrata, tuleb sellega arvestada juba pildistamise hetkel ning valida vastav tehnika. Kuigi nii mõnestki leiust on detailseid kaadreid, jääb ainuüksi neist siiski järelduste tegemiseks väheks. Ka kogenud spetsialisti silm ei pruugi eset vahetult nägemata ja vaid foto põhjal kindlaid järeldusi teha saada, mis selgus ka ERMis konsultatsioonil käies. Siinkirjutaja on küll varem põgusalt nahaliike määranud nahastruktuuri skeemi ja mikroskoobi pilti omavahel võrreldes.

Arheoloogiliste leidude kohta lisainfo kogumiseks vaadati seda, kust ese on leitud (aadress ja aasta) ja milline oli leiukontekst. Aruandest otsiti välja leiukontekst ja selle kirjeldus, dateering, leidude koguarv, nahkesemete koguarv ja nahkesemete osakaal leiumaterjalis. Kui aruanne koos leiunimekirjaga osutus kättesaadavaks, kust prooviti kokku viia konkreetse eseme leiukontekst arheoloogi dateeringutega. Paraku kõikide esemete kohta neid andmeid ei leitudki. Arheoloogiliste nahkesemete uurija näol on antud juhul tegemist veel algaja huvilisega, kes varasemalt on kokku puutunud etnograafiliste nahkesemetega ning on nahatöötlemise tehnikaid kasutanud esemete valmistamise juures. Nahatöötlemise tehnikaid on tuvastatud eelnevate õpingute käigus küllaltki põhjalikult, mil osaleti osakonna metoodilise fondi digiteerimise projektis. Käesoleva töö raames võeti vaatluse alla kolme linna muuseumite keskaja hoidlates olevad nahaleiud. Kuigi enamikul esemetel oli juurde märgitud leiukontekst mille alusel võinuks aruandest leida vastava dateeringu, siis igäühe kohta dateeringuid ei leitud. Siinkohal sooviti dateerimiste puhul saavutada eelkõige seda, et üldse huvipakkuvaid nahast aksessuaare otsida ja tehnilise info seast märgata. Seda õnnestus detailirohkete aruannete puhul ka teha. Kõigi 115 uurimisvalimisse arvatud nahkeseme kohta dateeringute välja otsimine oleks olnud algajale äärmiselt ajamahukas, kuna juba aruande olemasolu ja sealt edasi konkreetsete esemete kohta käiv info jääb kuskil alati fragmentaarseks. Samuti võisid olid kaevamisaruanded veel arheoloogi valdustes, mistõttu ei pruukinud need jõuda leidude oma kõrvale muuseumitesse. Mõni aruanne oli jäetud avaldamata, uuemad olid alles koostamisel. Kuna muuseumite hoidlad pole lõputud, ei pruugi olla võimalik kõiki kaevamistelt saadud esemekatkeid alles hoida. Siiski on näiteid ka esemete taasavastamisest. Pärnu Muuseum sai hiljaaegu tagasi suure hulga nahaleide Tallinnast, kuhu nad aastaid tagasi konserveerimisse saadeti, ent mis vahepeal oli ära unustatud. Tulevikus avanevad võimalused esemeid uue pilguga märgata ja uurida, osaleda ehk ka mõnel välitööl ning uusi leide ja vanu dokumente uurida. Seega on nahaleidude uurimise tööprotsess ajas kestev ning sellel on kindlasti potentsiaali areneda.

Kolmandaks eesmärgiks on nii kottide kui noatuppede analüüs kolme hansalinna näitel. Seejuures võrreldi tehnoloogiliselt sarnaseid esemeid (neetidega noatuped kolmes linnas) ning analüüsiti ka üldiselt peamiste tüpoloogiate esindatust kolmes hansalinnas.

1. Arheoloogilised nahaleiud keskaja Eesti kolme hansalinna näitel

Vaadeldud nahaleidudest esimesed on saadud 1953.a Tallinna Raekoja platsil toimunud arheoloogilistelt väljakaevamistelt (Tarakanova & Saadre, 1955: 12). Kuna teaduslikku kaevamiste aruannet ei loodud, sai 1955. a artiklist peamine infoallikas. Hiljem on ilmunud kaevamisi põhjalikult analüüsiv artikkel, milles selgub, et 2001. a inventeerimine andis leidude kohta 5616 sissekannet ning ühe numbri all oli kuni kümme esemekatket (Mäll & Russow, 2003: 181). AI arhiivis on leiunimekirjad säilinud kahes päevikus, milles on välja toodud 5132 leiunumbrit (neist 160 nahkesemete kohta). AI andmebaasis on olemas 5465 leidu (Mäll & Russow, 2003: 181). 1379 nahkeseme katket koondus 221 alanumbri alla. Lähtudes hilisematest andmetest, moodustavad nahaleiud 25,2%. Autori uuritavaid leide on Raekoja platsi (AI 4061) kaevamistelt kokku üheksa, neist seitse noatuppe ja kaks kotti. Raekoja platsi leidudel (va. keraamika) pole veekindlat dateerimistäpsust, kuna kaevamismetoodika oli juba tolle aja kohta vananenud ning puudulikuks jäi ka dokumentatsioon (Mäll & Russow, 2003: 183). Ainsana sai dateerida elutegevuskihti A-ladestuses, milleks osutus 13. saj keskpaik – 14. saj keskpaik (Mäll & Russow, 2003: 193).

Dunkri tn 5 (end. Vana-Tooma) arheoloogiliste kaevamiste käigus koguti 1497-numbriline leiumaterjal, mille seas oli 160 nahkeset, mis teeb nahkesemete osakaaluks 10,6%. (Tamm, J 1982: 5; Valk-Falk, E. 1984: 9) Samal aastal ilmus leiumaterjali teaduslik analüüs ning nahkesemetest ja nende konserveerimisest kirjutas E. Valk-Falk. Dunkri leide (TLM 27426) säilitab Tallinna Linnamuuseum, kelle kohakataloogist nähtub, et need on jagatud viieks osaks. Tallinna Linnamuuseumi nahkesemete vastuvõtuaktist ilmneb, et Dunkri nahkleidude kollektiooni moodustas 40 eset. Dunkri tänavalt leiti uhke nahkkukkur, mis on ka antud töö valimis. Kukkur koos 9 mõõga- ja 2 pistodatupe katkega dateeriti 14 – 15.sajandisse. Teadmata asukohas on kaks konserveerimisaruande lisas kujutatud noatuppe (Valk-Falk, 1984: 109).

Harju tänava 1989.a arheoloogilistelt kaevamistelt saadud esemete koguarvuks on Tallinna Linnamuuseumi kohakataloogi andmetel 1942 leidu. Nahkesemeid on leiunimekirjas 302 (58 alanumbrit), mis teeb naha osakaaluks 15,5%. Sellelt leiuadressilt (TLM 24098) on valimisse võetud kolm noatuppe ja üks kukkur. Toompealt, Lossiplatsilt koguti aastal 1996 toimunud arheoloogilistelt järelevalve töödelt saadu üle tuhande kahesaja eseme nende seas neli nahkeset

(osakaal 0,9%). AI Siit leiti ka pronksist ehisnaastudega ilustatud vöökoti katke, nimelt vööaasad (6166: 368), mis dateeriti ajavahemikku 14. saj II pool – 16. saj I pool¹.

Tallinna Kivisilla eeslinnast (Härjapea, AI 6004) on saadud 370 nahkeset, millest valimis on pinnalaotusena kukru katke.

Sauna tänav 8/10 aadressil 1998.-99. aastatel toimunud päästekaevamistelt saadud nahkesemete koguarvu kohta on erinevaid andmeid. Annika Tiko on oma magistritöös välja toonud asjaolu, et algselt olevat kasutusel olnud kaks paralleelsest leiunimekirja, kus loendati kokku rekordiliselt 9859 nahkeseme katket (Tiko 2014: 40). Veidi hiljem on viidatud aga 8976 esemekatkele (Sarv 2004: 337). Paraku pole kaevamiste kohta aruannet loodud. Olulist infot Sauna tänava nahkesemete kohta annavad nii Krista Sarve artiklid (Sarv 2000, 2006), kui ka A. Tiko magistritöö “Keskaegsed majapidamised Tallinnas Sauna tn 8/10 kaevamiste näitel“. Tiko sõnul moodustab kaevamiste üldise leiukogumi 8503 eset ning nende katket, mille seast tuvastati 274 nahkeset (Tiko 2014: 40). Algselt ligi kümme tuhat nahaleidu osundab kinnistul aset leidnud lokaalsele nahatöötlemisele ning nahkesemete valmistamisele kaubanduslikul eesmärgil.

Sauna tänav 8/10 kinnistul asetsenud viiest hoonest ja nende ümbrustest leiti Tiko uurimustöö kohaselt suisa 57 noatuppe, üheksa mõõga- ja kaks pistoda tuppe, üks kirvevutlar ning üks rahakukkur koos 10 Visby brakteaadiga (Tiko 2014: 68). Mõõga, pistoda- ja noatuppede koguarvuks sain 51, ent Tiko andmetel peaks neid olema 68, mis näitab, et hoidlas asuvaid leide oleks justkui oluliselt vähem. Olukorrale võib olla lihtne selgitus: kui ühelt leiult pärit detailid on loetud eraldi esemeteks, ent arvestades segadust nahaleidudega, võis neid ka hiljem kaotsi minna. Seni teadmata asukohas on veel hoonest D leitud vöökoti jäänused (Tiko 2014: 58). Kottidest ainsana mainiti müntidega rahakukkrut, mis leiti hoone E ja vitsaia vahelt (Tiko 2014: 88). Sellele lisanduvad veel kaks kukkrut, mis kaevandite asukohaplaani kohaselt saadi samuti vitsaia vaiade vahelt (Tiko 2014: 35). Töö valimis on 41 noatuppe ja kolm kotti. Lisaks leidis autor ka seitse mõõga- ja kolm pistoda tuppe. Nahkesemed moodustavad kaevamistelt saadud leidudest 3,2%. Võttes arvesse Sauna tänava koguvalimina 229 nahkeset ning realselt hoidlas olevaid 41 noatuppe, annab noatuppede osakaaluks 17,9%. Sauna leidude dateeringud on

¹ Aus, T. 1997. Tallinn Lossiplats, Toomkooli tn. Toompea. Trass Lossiplatsil ja Toomkooli tn. Järevalvetööde aruanne. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

jaotatud nelja ajaperioodi jäädes ajavahemikku 1225–1350, mis paigutub praeguse Tallinna linnaasustuse varasemasse aega.

Vene tn 4 (AI 6331) kaevamiste kohta pole palju infot. AI andmebaasis on 165 leidu, neist 61 nahaleidu (17 alanumbrit), mis teeb naha osakaaluks 36,9%. Nendelt 1998. a välitöödelt on saadud üks noatupp (AI 6331: 32).

Nunne tänav 8 (NUKU teatri sisehoov) kaevamistelt saadi 2702 leidu, millest nahkesemeid oli 642, (naha osakaal 23,7%). Uurimisvalimisse tuli neli noatuppe (AI 7146: 158, 407, 604, 781), leiuvaine dateeriti 13. sajandi keskpaika.

Vaimu tn 2 (Pikk 47) teostati 2001. a uuringuid vanalinna kahes keldris, kust on valimisse saadud neli noatuppe. Neist kaks on dekoreeritud keeruka võremustri ning liiliatempliga (AI 6426: N7 ja N8), kuid vaid esimene leiti tervena. AI hoidlas säilitatakse kaevamistel 23 nahkeset, aruannet siinkohal ei tuvastatud. Lisainfo leiukontekstide kohta oli kättesaadav. Ühel leiul polnud täpsustavalt asukohta märgitud, kahel olid selleks vastavalt I ja II kelder. Ainus tervikuna säilinud ja keeruka võremustriga noatupp tuli päevavalgele I keldri kultuurkihi ja künnikihi piirilt.

Tartu mnt 10 arheoloogilised kaevamised toimusid 2000. aastal, ent paraku on leidude kohta vähe infot. 1996. aastal teostati aadressil kaevamisi, kust leiti ka nahka. Hilisema kohta puudub aruanne ja ka AI andmebaasi sissekanded, kuid hoidlast tulid ilmsiks kolm leidu, millest kaks on uurimisvalimis. Need on metallist ilustatud sulguriga kotirauad (AI 6456: 475) ning noatupe katke (AI 6456: 70), mis on paraku halvas seisukorras. Valimist jäi välja pistodatupeks klassifitseeruv leid, mis mõõtmetelt 27 x 1,8 cm vastab pikemale saledale terariista vutlarile, millel on õmblus tagakülje keskel ning esikülje ülaosas on selle hõlpsamaks kättesaamiseks avaus.

Tartu mnt 1 (end. EKA) arheoloogilistelt kaevamistelt saadi kokku 5552 eset, millest 773 kuulusid nahkesemetele ja -katketele (naha osakaal 13,9%). Enamik nahaleide pärineb varauusaegsest ladestusest. Antud töös leiavad käsitlust üks noatupp, jäme metallist kotiraud ning vöökött.

Tallinna Lahest leidis 2011.a juhuslik hobisukelduja männipuust kaubakirstu (mõõtudega 97 x 56 x 30 cm), mis asetseb merepõhjas kummuli. Kastist saadi 16 nahast noatupe katket (osadel sees noaterad), kaheksa pronksist noapea võru, viis puidust ja ühe luust noapea. Naha osakaal

leiumaterjalis oli rohkete müntide tõttu 5,9%. Mündid, klappkaalud, kelluke ja nõelad annavad nahast noatuppede kui domineeriva esemeliigi juures tunnistust, et leiti haruldane, 270 esemeleiuust koosnev ja 13. sajandi lõpust pärinev kaupmehe reisikast. (Leimus, Sarv, 2012). Noatuppede ornamentikas esinev lohe võimaldas nende päritolumaaks pidada Iirimaad (Leimus, Sarv, 2012). Käesoleva töö valimisse on võetud kõik 16 nahast noatuppe, mis hiljem koondusid 13 eksemplariks, kuna need viidi kokku oma teise poolega, milleks olid eraldi fragmendid sama noatupe käepide ja teraosast.

Tartu Rüütli tn 15 (TM A-92) kaevamiste kohta on olemas aruanne koos leiunimekirjaga, milles on 54 alanumbrit nahkesemeid (5391 alanumbrit, milles kokku üle viie tuhande viiesaja leiu, milles 440 nahkeset ja katket. Sinna kuuluvad kottidest kaks leidu: kukkur (TM A 92: 81) ja tasku (TM A 92: 5201/1-3). Sellise kujuga kotid kinnitati vöökoti sisetaskuteks. Leiunimekirjast saadi veel üks noatupp (TM A-92: 5290), mida antud uurimuse raames hoidlas nahaleidude hulgast ei märgatud, ning seetõttu siinkohal ei käsitleta. Tartus anti 1959. a muuseumile üle kaks juhuleidu Rüütli tänavalt (end. 21. Juuni tn) mis mõlemad (TM 204 Aj 100: 1 ja TM 204 Aj 100: 2) on ka töö valimis. Vastuvõtuakti 1959:93 kirjutati järgmist: „Leitud 21. Juuni t. uusehituse nr 28 õuest seoses mullatöödega ehitusparve alt ca 3-3,5 m sügavuselt“. Paraku pole 1986.–1988. a toimunud Tartu Kaubahalli (TM A-40) ja Kүүni t. Postimaja (TM A-51) 1990. aasta kaevamiste kohta muuseumisse veel aruandeid jõudnud.

Tartust, Munga tn 12 (H. Treffneri Gümnaasium) koolimaja ümberehitusega kaasnenud arheoloogilistelt uuringutelt 1999 – 2000. a leiti hoovi idaosast kaheksa jäätmekasti, mille leiumaterjal dateeriti 14.–16. sajandisse (Tiidu & Haak 2014: 197). Üks jäätmekast sisaldas peamiselt 17. sajandi leide, sellest perioodist on antud töösse erandina kaasatud metallneetidega ornamenteeritud noatupp (TM A 115: 943). Valimisse võeti kaks vöökotti ja neli noatuppe. Kaks noatuppe (TM A 115: 689 ja 1391) sai leiukontekstide abil dateerida vastavalt 13. saj. algusesse, teise 13.saj II poolde. Vöökottidest suurim (säilinud pinnalaotusena) pärines 14. saj. II poolest–15. sajandist.

Pärnu nahaleiud pärinevad kolmelt aadressilt ning ühe kohta puudub info (PäMu numbrite juhuleid). Kaevamised toimusid Pärnus 2011. aastal Pikal tänaval, 2011. a Munga ja Malmö tänaval ning 2012. a Uus-Pühavaimu tänaval. Pika tänava (PäMu 25187 A 2662) kaevamiste aruannet Pärnu Muuseumis ei ole, kuid neilt saadud esialgne leiunimekiri oli muljetavaldavalt pikk, kus 3242 alanumbri seas oli 449 alanumbrit nahkesemeid (sh kuus noatuppe ja üks vöökoti katke). Uus-Pühavaimu tänava trasside arheoloogilistest uuringutest on aruanne ja

leiunimekiri, kus 2151 nahkeset (Samorokov 2012: 6). Aruandes² oli 741 alanumbrit, millest 144 tükki olid nahkesemed. Leidudest on valimis kaks noatuppe (PäMu 25081 A 2660: 10/1-2 ja PäMu 25081 A 2660: 420/1-13). Munga ja Malmö tänava (PäMu 25341 A 2663) arheoloogilistest uuringutest aruannet pole, ent leiunimekirjas³ on uuritav noatupp ainsa nahkesemena 543 leiu hulgas siiski olemas. Üks nahaleidude nimekiri on veel koostamisel, sest Malmö 15 aadressi nahaleiud jõudsid pealinnast tagasi Pärnusse alles hiljaaegu. Kahekümne kasti jagu konserveerimata nahkesemete seast on Samorokovi sõnul tulemas ka noatuppesid, mida siinkohal pole veel uurida jõutud.

Ka Viljandist on leitud keskaegset nahka aga kuna siit oleks valimisse sobinud vaid üksik ese, pole Viljandit valimis. Et aga tegu on unikaalse keeruka võremustriga ornamenteeritud noatupega, on see ühes fotoga ära mainitud noatuppede all, peatükis „kaunistusvõtted ja ornamentika“. Esemekohta ei ole lisainfot kuna aruannet pole leitud. Viljandi Muuseumi sõnul saadi ese 2004.a. arheoloogilistest päästekaevamistest Viljandi linna küttetrassi rajamiselt Tallinna, Väike-Turu ja Oru tn vaheliselt alalt. Muisis oli antud kaevamiste kohta kolmteist nahaleidu, nende hulgas ornamenteeritud noatupp (VM 11087: 41).

Antud töö valim Narva nahaleide ei käsitle, kuna ta ei olnud Eestis hansalinn. Et aga Narvast pärineb märkimisväärselt suur nahaleidude kogum, mis jääb keskaja-uusaja piirimaile, on neid allpool mainitud. Hoolimata sellest, et Narvale ei saanud osaks kuulumine Hansa Liitu, oli tegemist ajalooliselt ühe Eesti ala tähelepanuväärseima lääne-ida kaubateel asuva linnaga ning sealsed nahaleiud väärksid tulevikus kindlasti lähemat uurimist. Siinkohal olgu mainitud, et Narva Kolledži ehitamisele eelnenud arheoloogilistelt kaevamistelt tuli päevavalgele Eesti suurim, 570-esemeline uusaegne nahaleidude kogum. Suur tn 22–26 kruntidelt kaevatud nahaleidudest moodustavad 43% jalatsikatked ja 21,5% nahatöötlemise jäägid. Nende hulgas olid ka noatupp ja pistoda tupp. Noatupp (NLM 2420: 1084), ühendusõmblusega küljel, on dekoreeritud lõiketehnikas sikk-sakilise joonustriga. Nahaleiud dateeriti 16.–17. sajandisse⁴.

² Piirits, P. 2012. Arheoloogilised uuringud Pärnus Uus-Pühavaimu tn. Käsikiri Pärnu Muuseumis.

³ 2011. Pärnu Munga ja Malmö t. uuringud ja järelevalve. Leiunimekiri SA Pärnu Muuseumis.

⁴ Sarv 2006a: 47.

2. Nahatöö keskajal

Eesti keskajaks loetakse ajaperioodi 13. saj algusest – 16. sajandi lõpuni. Eesti linnade tekkeaeg jääb 13. sajandisse, ning keskaja algust saab tähistada 1225. aastaga (Russow 2006). Linnakultuuri arenedes asendas sesoonseid laataseid igapäevane turg, kus said kaubelda vaid tsunftidesse organiseerunud käsitöölised. Tsunftid reguleerisid käsitöölise väljaõpet, töökorraldust ja hindu, kontrollisid toodangu kvaliteeti ning kaitsesid oma linnade meistreid konkurentsi eest (Mänd, A, Russow, E. 2012: 243). Tsunfti moodustamiseks Liivimaal oli vaja vähemalt kolme kuni viie õppinud meistri olemasolu. Eesti organiseeritud nahakäsitööst saab rääkida vaid Tallinna ja Tartu kontekstis, kuna väikelinnades oli ühel alal tegutsejaid organisatsiooni loomiseks liialt vähe. 14. sajandil grupeerusid nahaeriala käsitöölised Tallinnas järgmiselt: 111 kingseppa, 48 köösnerit, 11 sadul- ja 9 rihmaseppa, 2 kukkurseppa ning 7 parkalit. Tartu puhul on alates 16. saj keskelt mainitud kirjalikes allikais nahaerialade tsunftidest parkaleid, kingseppasid, sadulseppasid ja köösnereid (Haak, 2007: 23).

Meistriks saamine oli pikk protsess, mis algas 14. eluaasta paiku õpipoisina. 3-4 õpiaasta järel järgnes selliks saamine, aastane töö meistri juures ja edasi rännuaastad. Pärast enesetäiendamist välismaal tuli enne meistritöö tegemist veel üks aasta kodumaa meistri juures töötada. Meistriks saanuna tagas see kindluse ja õiguse omal erialal töötada. Ilma mestripaberiteta tegijaid nimetati jänesteks, kuna nende töö kvaliteet ja materjali väärtus polnud tagatud ei tsunfti ega linna poolt (Haak, 2007: 18; Sarv, 2007: 54). Erialade tsunftid koondusid omakorda gildidesse. Tallinnas oli käsitöölisele mõeldud Kanuti ja Oleviste gild ning kaupmeestele Suurgild ja Mustpeade vennaskond.

Liivimaa linnade ülem- ja keskklass koosnes valdavalt saksa kaupmeestest ja käsitöölisest. Elanike arvult kuulusid Riia, Tallinn ja Tartu keskmise suurusega hansalinnade hulka, Pärnu oli väikelinn. Kuna siinsete linnade majandus põhines ida-lääne transiitkaubandusel, avanes Hansa Liitu kuulunuile Euroopaga ühine majandusruum. 14. saj. keskpaigas oli Pärnu Hansa Liidu pealinnale Lübeckile tarnimisel arvestatavaks ekspordipartneriks pea kaks korda enam kui Tallinn. Lübeckist saabus 1369. aastal kaupu Tallinnasse kolm korda enam kui Riiga. Liivimaa linnadest Pärnu, Tallinn ja Riia moodustasid kokku väliskaubanduses 17,4% osakaalu. Keskajal tootsid nahkmaterjalist tarvilikke esemeid mitmed ametivennad nagu kingsepad, köösnerid ehk kasuksepad, vöö-, sadul- ja rihmasepad, raamatuköitjad, kinnas- ja kukkursepad. Nahaparkimine polnud siis veel eraldi tööstusharu, vaid nahkesemeid valmistav meister parkis oma nahad ise. Hilisemal ajal jagunesid eraldi tsunftidesse koorparkalid, seemis-

ja valgeparkalid ning korduaaniparkalid. (Sarv, 2007: 54; Kaplinski 1995: 211-212). Läbi Liivimaa liikus lai sortiment kõikvõimalikke metsloomade nahku, kuid ülekaaluka enamuse nende hulgast moodustasid oravanahad. Ka veise- ja kitsenahku eksporditi läbi Liivimaa. Nahad pakiti sordi järgi tünnidesse, mida transporditi puntide ja pakkidena kas soolatult või kuivatatult. 16. sajandist hakkas kaubateede ümberpaiknemise tõttu Liivimaa osatähtsus langema.

Vöösepa eriala on ilmunud Tallinna ajaloo kirjalikesse allikatesse 15. sajandil. Vöösepa põhitöö oli metallilustustega nahkvööde valmistamine. Hinnalistel vöödel oli kuld- ja hõbeornamendid, kasutati lausa naturaalseid vääriskive ja pärleid. Vöösepp valmistas vöödele ning vööosadele lisaks ka hõbeda või kullaga kaetud kabuure ja karabiinirihmasid, mis vastasid parasjagu vajadusele ning kehtivale stiilile. Rauast, tinast ja messingist hoburakmete, vankrite ja saanide tarbeks valati ka sepi või kohrist, mida samuti vajadusel hõbetati.

Kinnas- ja kukkursepad valmistasid mitmesuguseid nahkesemeid: kindaid, rihmu, kukruid, paunu, ka nahkrõivaid ning töötlesid nahka. Kinnas- ja kukkurseppade meistritöö koosnes neljast kohustuslikust esemest, mille seas oli ka värvitud sokunahast kunstipäraselt kujundatud kukkur. Kõrgest kvaliteedinõudest nahkkottidele annab aimu aga seegi, et neid tohtisid valmistada vaid meistrid isiklikult (Kaplinski, 2015). Kukkursepp oli linnas üks prestiižikamaid käitööameteid, kelle toodangut peeti selgelt luksuskaupade hulka kuuluvaks. Uus-Pärnus kuulus meister käsitöölise jõukamasse kihti (Põltsam-Jürjo, 2009: 260).

Kuna keskajal puudusid rõivastel taskud, hoiti tarvilikke esemeid kottides. Kottidena kasutati vöökotte, aga ka sulguriga (metallist, luust jt) rahakotte ning kukruid, mis seoti võimalusel vöö külge võimaldades seeläbi hoida oma käed vabad. Vööle kinnitamiseks on vöökotil juba olemas spetsiaalsed vööaasad, kukrul kasutati selleks aga kotisuud sulgevat krookepaela. Kukrud ja kotikesed rippusid paela otsas ja neid kanti nii rõivaste peal kui all. Ühe koti külge võidi siduda omakorda väiksemaid kotikesi. Neis kanti erinevaid esemeid, alates müntidest kuni käsitöötarveteni.

Kotte on sõltuvalt nende otstarbest, kujust ja raskusest kantud nii käes, õlal, peas, seljas ning vööl. Sajandeid kasutati esemete kaasas kandmiseks kompaktsed kukruid. Keskaja kukrud riputati vöö külge, sellele annavad tunnistust rohked näited ajaloolistest allikatest. Linnades valmistati kotte mitmesugustest materjalidest alustades tavapärasest praktilisest parknahast lõpetades luksuslike tikandite, kulla ja vääriskividega ehitud tekstiiliga. vastavalt esemete otstarbele, selle kandja soovile ja ühiskondlikule positsioonile. Lisaks kukrutele kanti vööl uhkeid metallraamist sulguriga kotte mis rippusid metallketi küljes. Vööl kantavad kukrud läksid moest ära 17.–18. sajandil, mil naised hakkasid eelistama suuri taskuid, sidudes need seeliku alla. Mehed hakkasid kandma raha ja muud tarvilikku kuue või pükste taskutes. Naiste moe õhulised kleidid 18. sajandi lõpust tõid moodi aga juba käekotid. (Leventon 2008: 310)

Keskajal oli rõivastuse aksessuaarina oluline koht vööl. Nahkvööid kasutati laialdaselt mitmesuguste esemete vööle riputamiseks. Vööl kanti kotti, noatuppe, võtmeid, nõelakoda. Nõelakoda oli lapik või ümmargune ja tehtud vasest, harvem luust või põdrasarvest. Vöö polnud alati nähtav kui seda kanti alusrõivaste peal või olid üleriided selle üle volditud. Vöö vahele võisid mehed pista kindapaari või tööriistad, vööle seoti vöökott või kukkur. 14. sajandi vältel kanti vööd puusadel. Vööd tehti kitsad, 2–5 cm laiuusest naharibast. Riiast, Daugava tn on leitud lausa kaheksa eri jämedusega vööd, millest kolm olid kaunistatud (Bebre 2002: 95). Vöö juures kasutati metallist ehisnaaste ja –neete, vööotsasid (rihmakeeli) ja muidugi pannalt. Pannal võis olla ka liigenditega, et selle abil saaks vööotsa sulgeda. Kui meestel oli kombeks riputada nahast kott metallist kinnituse abil vööle või kanda seda vöökohas, siis naistel rippus nahast kukkur pealiskleidi all pika paela otsas oluliselt madalamal, sest ei soovitud, et see rikuks vööjoont (Thursfield, 2015).

Ühest küljest on kott ja noatupp olemuselt lihtsad, linnarahva jaoks igapäevased tarbeesemed. Neid tehti endale käepäraste vahendite ja oskustega, materjalina võidi kasutada sekundaarset nahka, mis saadi pruugitud esemete (nt saapasäär) taaskasutamisest. Lihtrahva hulka kuuluva linnaelaniku poolt kasutatavad kott, vutlar ja noatupp võisid olla küll robustselt rohmakad, ent täitsid siiski oma peamist funktsiooni – mahutada tarvilikke esemeid ning kaitsta isiklikku kaasaskantavat nuga. Teisest küljest on just kott ja noatupp olnud need, mida jõukas linnakodanik lasi meistril teha erilisel uhketena, et need juba kaugelt kõigile silma paistaksid.

Kui keskajal kulus paar nahkjalatseid ära paari-kolme kuuga, siis ühte nahast kotti võidi kasutada terve elu vältel. Eset võidi omakorda ka taaskasutada ning selle eluea lõpuni tarvitada ehk nn ribadeks kanda. Sellele viitavad ka arheoloogilised nahaleiud, kus piltlikult öeldes saja jalatsikatke kohta leidub üks kott. Oluliseks nüansiks on kindlasti asjaolu, et nahkmaterjal saab säilida vaid teatud tingimustes, hapnikuvaeses keskkonnas. Seetõttu pole keskaegseid kotte Eesti linnaarheoloogilistelt kaevamistelt just eriti palju leitud.

Antud uurimustööle eelnevalt on vaadeldud etnograafilisi leide ERMi kogudes vaadeldud etnograafilisi kotte ühisnimetusega „ERMi esimesed 20 000 eset“. Kuna antud töö fookuses pole maapiirkonnad ega ka kalmeleiud, siis on etnograafilisi esemeid vaadeldud vaid tüpoloogilisest aspektist, et näha nende põhivormide järjepidevust. Keskajal käis osa maapiirkondade elanikke kindlasti ka linnas (nt mõisahärrad) ning võisid ju nemadki seal nähtut eeskujuks võtta, ka esemete valmistamisel. Paraku ei teki maapiirkondades linnale omast paksu kultuurikihti, kus nahk võiks aastasadu säilida. Kuna ERMi esemed pärinevad maalt ning oluliselt hilisemast ajast, siis neid käsitletakse põgusalt.

ERMis on kotti kohta kasutatud mitmesuguseid nimetusi nagu nahktask, tasku, rahakott, kirjakott jne. Suur hulk erinevaid nimetusi kottile tuleb asjaolust, et need kokku kogutud üle Eesti. Siin mängivad rolli eri murded ja argine sõnakasutus. Kuna esemed on kokku kogutud etnograafiliste välitööde käigus, on tihtilugu nimetus saadud omaniku ütluste kohaselt. Kirjapandust nähtub, et kotte valmistati maal vastavalt võimalustele nii parkimata kui pargitud nahast, mille pind võis olla kas sile või karvaga. Suuremaid kotte tehti metskitse-, mägra-, hülge- ja veisenahast ja väiksemaid nagu rahakotte pigem lamba- ja vasikanahast.

Üldjoontes jagunevad ERMi etnograafilised kotid järgnevalt: tasku, rahakott, tubakakott ja jahikott. Esimesse alagruppi kuuluvad taskud, mida on kolmkümmend seitse. Etnograafiliste kottide seas on nimetus „tasku“ kotiga samatähenduslik, seetõttu võib siia juurde arvata ka

lihtsalt kotiks nimetatud esemed. Teise alagruppi moodustavad rahakotid. Neid valmistati peamiselt nahast, mida tõendavad ka etnograafilised esemed, kus nahast rahakott on esindatud viiekümnel ning tekstiilist kott vaid ühel juhul. Siit nähtub, et kahte esimesse gruppi kuulub üle saja koti. Jahi- ning tubakakottidel antud töös ei peatuta, aga neidki oli muuseumis arvukalt.

Varasemast perioodist ehk keskaja kohta on kotte leitud arheoloogilistelt kaevamistelt ning kui kalmeleitud välja arvata, on need kõik saadud just linnade kaevamistelt. Eestis leitud linnaarheoloogilise kottidena on esindatud kukrud, taskud, kotirauad ja vöökotid. Leitud nahast aksessuaarid ühes kõigi oma variatsioonidega viitavad keskaja Eesti kolme hansalinna puhul tugevatele sidemetele paljude Läänemereäärsete Euroopa linnadega.

3. Keskaegsed nahast kotid

Koti etümoloogiline tähendus (soome keeles *kotti*, rootsi keeles *kodd* ja inglise keeles *cod*), annab vasteks 'munandikott', mida võib seega pidada üheks varasemaks kotivormiks. Ka teisi looduslikke kotivorme, nagu seda on looma põis ja magu (nt lambal on neli magu) osati nutikalt ära kasutada. Eesti arheoloogiliste nahaleidude seast on saadud kaks jäärakotti.

Kotti (ladina keeles *bursa* – 'nahk') valmistati peamiselt nahast, kuid ka tekstiilist. Kotti integreeriti rõivastuse juurde ja külge ning nende valmistamisel kasutati mitmesuguseid funktsionaalseid ja dekoratiivseid elemente.

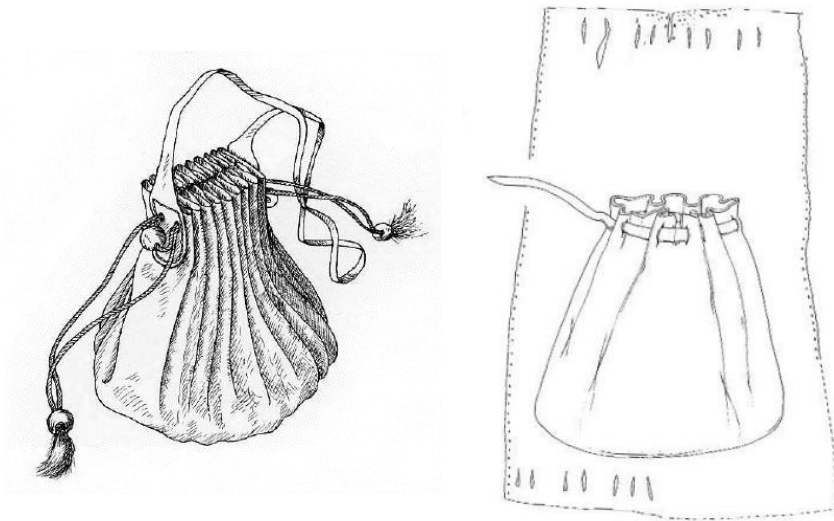
Kotti võib klassifitseerida mitmeti. Saab liigitada kandmisviisi järgi (käekott, õlakott, seljakott), neist hoitavate esemete järgi (rahakott, kirjakott, dokumendikott, käsitöökott), kuid ka nendel eristavate detailide järgi (metallsulguriga, nõrkinnisega, vööasadega kott). Nimetuses võib kajastuda materjal nagu "nahast kott" ning sellele lisanduda töötlemise tehnika, nt "punutud nahast kott". Metallsulguriga kotti on nimetatud pungaks.

Eesti keskaegsete linnaarheoloogiliste nahaleidude seast on tuvastatud 20 kotti, neist kümme saadi Tallinnast, üheksa Tartust ja üks Pärnust. Tallinna leidude seas on seitse kukrut, üks tasku, kaks vöökotti. Tartust saadi kolm kukrut, kaks taskut ja kolm vöökotti ning Pärnust leiti üks vöökott. Lisaks on arheoloogilistest leidude seast saadud kahed metallist kotirauad, mida valimisse materjali tõttu ei koondunud.

3.1. Tüpoloogiad ja valmistamistehnikad

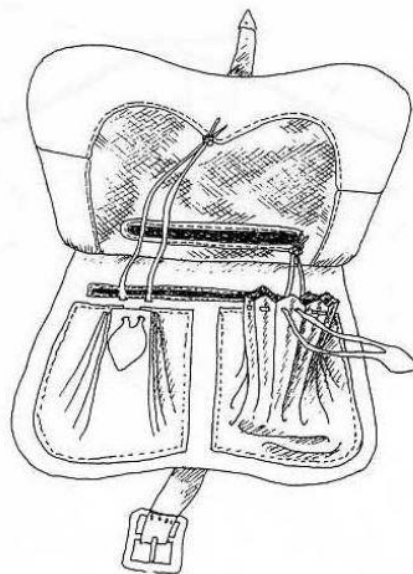
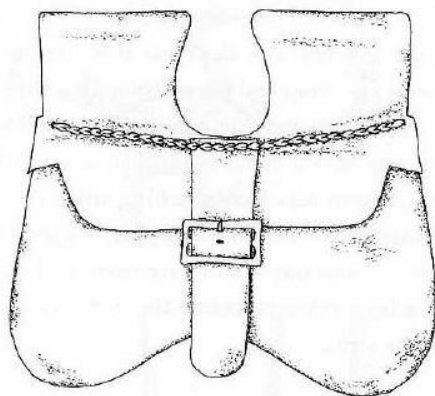
Eesti arheoloogilised kotid jagunevad tüpoloogiliselt: kukkur (10), kotirauad (2), tasku (4) ja vöökott (6). Krookpaelaga kukrute seas on üks ümmargune ja üheksa nelinurkset. Nelinurksed jagunevad omakorda kas ruudu- või ristkülikukujulisteks, kusjuures viimaste seas leidub nii laiusesse, kui pikkusesse ulatuvaid eksemplare. Kolme hansalinna näitel võib Eesti keskaegsed kotid dateerida ajavahemikku 13.saj algus kuni 17.saj algus. Kuivõrd universaalset kotitüpoloogiat ei saa kõikjale üle kanda, sünnib iga tüpoloogia vastavalt leiukollektsioonile.

Kukruks nimetatakse nahast, tekstiilist või õhukesest ja elastsest materjalist ülaosast kokku kroogitavat kotti. Mõõdult väiksemaid kasutati rahakotina, suuremaid aga hoidmaks igasuguseid teisi tarvilikke esemeid. Kukrud on olnud erinevates vormivariatsioonides kasutuses alates eelajaloolisest ajast kuni tänapäevani.

Joonis 1.1. Kukkur. Autor: Goubitz 2007: 61; Geoff, E., Pritchard, F. 2002:227.

Taskutena on esindatud üks münditasku, vöökoti lisatasku ja kaks jäärakotti. Viimasesse gruppi kuuluvad vöökotid. Vöökotte, mil riputusaasad ülaosas, on neli. Vöökottide seas on veel kaks eksemplari, millel pole ülaosas eraldi aasa. Sellist tüüpi vöökott kinnitati vööle koti tagaküljel oleva aasa ning esiküljele ulatuva klapi abil.

Joonis 1.2. Vöökott. Autor: Goubitz 2007: 22, 26.

3.2. Lõiked ja õmblustehnoloogiad

Keskaegsetel kukrutel eristatakse kahte põhitüüpi ehk kandilist ja ümmargust, millest viimane võeti kasutusele hiljem, alles 16. sajandil (Goubitz, 2007: 61). Olenemata kujust või suuruselt, enamik kukruid suletakse ülaosa kokku krookimise teel, kust nahkpael jookseb läbi kotisuu krookeavade. Krookepaela kasutati sageli just koti vööle kinnitamiseks. Samuti võis selle kerida ümber kotisuu, et täiendavalt kaitsta münte kotist väljakukkumise eest. Pael, mille pikkus varieerus lühikesest ülipikani, võidi kotile ka eraldi juurde lisada.

Kukkur koosnes ühest, kahest või mitmest nahatükist, seda vastavalt soovile. Lõikelt võisid nad olla nii pikkuselt kui laiuselt samad, või hoopis ebaühtlaste proportsioonidega. Käsitöölised püüdsid materjali kasutada võimalikult ökonoomselt. Teati, et kui teha ringikujuline kukkur, ei tule seda õmmelda, ent vaja läheb küllaltki suurt nahatükki. Kui teha kandiline kukkur, siis tuleb seda õmmelda, mis aga võimaldab selleks kasutada vähem materjali (Goubitz, 2007: 63). Kukruid on liigitatud ka suuruse järgi (suured ja väikesed), mida võidi omavahel üheskoos kanda (Waateringe 1988: 121).

Kukrul võivad õmblused olla teostatud nii koti seest kui väljapoolt. Selle asemel, et teha väline õmblus orgaanilisest materjalist nõoriga, saab ka nahanööri üle ääre õmmelda luues sellega ühtlasi kukrule dekoratiivse efekti. Krookepael on nelinurksel kukrul sageli 5-8 mm laiune nahariba. Nahast krookepaelaga kukrutel on krookepilud pisut rohkem väljavenitatud (Goubitz 2007). Krookpaelaga kukrud on tavaliselt valmistatud ühest nahatükist, mis on seejärel pooleks

murtud ja külgedelt kokku õmmeldud. Kukru ülaserva on tehtud krookeavad, millest on aetud läbi nahast krookpael. Õmbluspistetest on kasutatud eelpistet ja üleloomispistet.

Nahakaunistusvõtteid ei ole arheoloogilistel kukruleidudel eriti täheldatud, sest krookevoldid on juba iseenesest dekoratiivsed. Siiski on arheoloogilistel kukrutel täheldatud dekoratiivseid õmblusvõtteid, hilisemal ajal ka tikandit, pärleid, aplikatsiooni ja tutikesi. Rahakukruid võib pidada ajatuteks, sest kuigi nende materjal, suurus ning krookepilude arv või intervall varieeruvad, kasutatakse neid tänapäevani.

3.2. Mõõdud

Kotte saab mõõtudelt jagada pikkuse järgi üldjoontes kolmeks: väikesed (kuni 10 cm), keskmised (kuni 16 cm) ja suured (alates 16 cm). Siiski on siinkohal arvestatud ka koti laiusega ning vaadatud 1:1 jooniseid.

Suuremaid kukruid leidis neli. Tallinnast kuulub siia narmaste ja krookpaelaga kott (18 x 19 cm), pinnalaotusena säilinud kott (18,7 x 17,5 cm) ning ruudukujulise kukru esikülge (15,5 x 14,5 cm). Tartust on pärit aga üks krookpaelata kukkur (15 x 13 cm). Suuruselt keskmisteks võiks pidada Tallinnast, Sauna tn 10 leitud ristkülikukujulist kukrut (9 x 13,5 cm), aga ka pinnalaotusena säilinud kotti (10 x 10,5 cm) ning Tartu krookpaelaga kukrut (11 x 11,5). Enim leide kuulub just mõõtudelt väiksemate sekka. Tallinna väikseim kott on münditasku (6 x 3 cm). Pigem väikeste hulka on loetud veel ka ümarapõhjaline (11 cm) ja ristkülikukujuline kukkur (6,5 x 11 cm) Tallinnast. Krookpaelaga kukkur (9,7 x 7 cm), kaks jäärakotti (7,5 ja 9 cm) ja üks koti lisatasku (11 x 9,5 cm) leiti Tartust. Koti raudadest võiks metallehistöös teostatud kotisulgur kuuluda pigem väikesemõõdulisele kotile (nt pikkus 8 cm) ning jämedad kotirauad suuremale.

Vöökottide mõõdud jagunevad leidude põhjal järgmiselt. Väiksemate sekka võib lugeda ühte Tallinnast (7,5 x 15 cm) ja Tartust (8 x 15,5 cm). Nende ülaosas pole jälge vööaasast, sest vöö jaoks vajalik aas oli kotimahu tagaküljel. Metallist ehisneetidega vöökoti aasad kuuluvad aga juba keskmisele vöökotile. Samuti võib keskmiste sekka arvata tervikuna säilinud vöökotti Tartust (15 x 13,5 cm) ja koti klapina säilinud eksemplari Pärnust (11 x 11,5 cm). Suurimaks vöökotiks on Tartu vöökott (23,5 x 20,5 cm).

3.3. Nahatöötlemise tehnikad ja kaunistusvõtted

Nahast aksessuaaridest on kottidel noatupedega võrreldes vähem kaunistusvõtteid. Kukruid ei dekoreeritud, sest selle kokku kroogitud voldid olid iseenesest juba pilkupüüdvad. Vöökottidest ühel Tartu leiul (TM A 115: nr-ta) on teostatud joontehnikas esipaneelile lai võremuster. Teine ornameenteeritud leid pärineb Pärnust (PäMu A 2662: 563). Antud vöökoti klapi dekoreerimisel on kasutatud õmblust. Liiliaõit kujutav dekoratiivõmblus võis olla õmmeldud kas otse nahale või kasutati ka tekstiili, mis aplikatsioonitehnikas kukru klapile peale õmmeldi.

Nahatöötlemise tehnikate (pt. 3.3. ja 5.4.) puhul on töö autor kasutanud oma õpingute käigus koostatud õppematerjali ja Kunstileksikoni (Kunstileksikon, 2001). Lisaks on mõisted leitavad ka TLÜ õppematerjali hulgast: www.tlu.ee/~pk4900/Tarbekas/tarbekunst/moistedI.doc. Alljärgnevalt on välja toodud nahatöötlemise tehnikad, mida kasutati ning võidi kasutada kottide kaunistamisel.

Joontehnika – nahakaunistusviis, mille puhul kujutise kontuur on niiskesse nahka voolipulga abil sisse vajutatud. Joontehnikas on teostatud vöökott (TM A 115: nr-ta).

Aplikatsioon – kaunistustehnika, mille puhul ornament moodustub teisevärvilistest peale õmmeldud nahatükkidest.

Narmastamine – nahaserva ribastamine, nahka ühtlaste ribade lõikamine.

Nahapõime – naharibadega põimimine, mida kasutatakse punutud rihmade jms esemete ning nende äärepõime valmistamiseks või pinnal kujutise loomiseks.

Keerd- ja põimornament võib olla fantaasiaküllane paelte ja joonte põiming, kuhu juurde on teinekord lisatud ka figuure ja taimemotiive. Aasias kasutusel juba III at. eKr, selle õitseng jääb 6–10. saj., mil ornamendi kasutati ohtralt ka tarbekunstis. Antud töös põimornamenti nahkesemetel ei tuvastatud, küll aga metallist esemekatkel. Nimelt on Tallinnast, Tartu mnt 10 leitud kotiraudade (AI 6456: 475) ülaosas kaunistus, mida raamib justkui keerdunud pael.

Käsikuldamine – nahakaunistustehnika, kus kuldleht kuuma templi või plaadi abil kantakse nahale kullatud ornament.

4. Nahast kotid Eesti arheoloogilises materjalis

Ringikujulisest nahatükist valmistatud kukkur saadi Tallinna Raekoja platsil 1953. aastal toimunud väljakaevamistelt, mil kaevandi idaosa V kihist tuli päevavalgele ümarapõhjaline kukkur (foto). Kukkur on lõikelt lihtsa tegumoega, mille 11 cm ringi ääristavad krookeavad. Õmbluseid ümarapõhjaline kukkur ei vajagi, esemel puuduvad krookepaelad. Ümmargust kukrut hakatakse Saksamaal kasutama 13. sajandist, populaarsuse saavutab 16.sajandil (Schnack, 1998: 96; Goubitz, 2007: 61).

Ümmarguse või ümarapõhjalise koti näol on tegemist ühest ringikujulisest nahatükist lõigatud ja krookeavadega ääristatud kukruga. Ese leiti Tallinna Raekoja platsil 1953. aastal toimunud väljakaevamistelt, mil kaevandi idaosa V kihist tuli päevavalgele ümarapõhjaline kukkur (foto.1) Kukkur on lõikelt lihtsa tegumoega, mille 11 cm ringi ääristavad krookeavad. Õmbluseid ümarapõhjaline kukkur ei vajagi, esemel puuduvad krookepaelad. Ümmargust kukrut hakatakse Saksamaal kasutama 13. sajandist, populaarsuse saavutab see 16. sajandil (Schnack, 1998: 96; Goubitz, 2007: 61).

Foto 1. Ümarapõhjaline kukkur, AI 4061: 3016.

Ümmargustest kukrutest vanemad on nelinurksed. Neid leidis Saksamaal juba 12. sajandil ning olid kasutusel juba Viikingiaegses Haithabus. Nelinurkse kukru põhimõte on, et avaus peab olema piisavalt lai, et sinna saaks käe või vähemalt sõrmed müntide kättesaamiseks sisse panna. Nelinurksetel kukrutel on täheldatud kaht erinevat konstruktsiooni. Pikk, ristkülikukujuline detail on kaheks volditud ja õmmeldud kokku pikki mõlemat külge. Need kukrud on tavaliselt

sügavamad kui laiad. Teine meetod on voltida vorm üht serva pidi kokku, sellised kukrud on välimuselt enam ruudukujulised.

Esimene Tallinna nelinurkne kukkur pärineb Raekoja platsil 1953. aastal toimunud väljakaevamistelt, kus kaevandi idaosast, rohkearvuliste nahatükkide seast tuli päevavalgele ristkülikukujuline kukkur (AI 4061: 4546, foto 2). Leiunimekirjas on sellel nimetus nahkeseme katke, rahakott. Ese leiti kaevust, mis paljastus 14. sajandi kivisillutiselt (Saadre, 1955) ning pärines teise Raekoja platsilt leitud ümarapõhjalise kukruga võrreldes varasemast kihist⁵. Siinkohal tuleb märkida, et kaevust leitud esemed osutusid kaevu lõppemisel sinna visatud täiteks (Mäll & Russow, 2003). Väljatoodud infokildudele toetudes võib ristkülikukujulise kukru paigutada 14. sajandisse.

Foto 2. Ristkülikukujuline kukkur, AI 4061: 4546.

Ristkülikukujulise kukru näol on tegemist keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletava kukruga. Kukrul puuduvad krookpaelad, hävinud on ka õmblusniit, ent selle ühel küljel võib siiski näha õmblusauke. Mõõtudelt on tegemist väikese kukruga. Mõlemad Raekoja platsi kukrud on lihtsa tegumoega ning võisid kuuluda keskaegsele käsitöölisele või linnakodanikule, millest kaevutäitena leitud ristkülikukujuline kukkur võidi ka tahtlikult ära visata.

⁵ Ristkülikukujulisele kukrule vastasid kihid VIII–XIII ning ümarapõhjalisele kukrule V kiht.

Järgnevad kaks kukrut kuuluvad 1998.–99. aastal Tallinnas, Sauna tänav 8/10 toimunud arheoloogiliste päästekaevamiste leidude hulka, kust saadi rekordiliselt palju nahkesemeid⁶. Antud kaevamiste kohta pole aruannet vormistatud, kuid olemas on kaevamisdokumentatsioon leiunimekirjaga. Kahjuks on leidude seast kaduma läinud kolm nahast kotti, sh. vöökoti katked⁷.

Kahe krookpaelaga kukru (AI 6332: 309, foto 3 ja AI 6332: N-517, foto 4) näol on tegemist lihtsate nelinurksete kukrutega. Esimene neist on keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletav ristkülikukujuline kukkur. teine aga kolmest servast kokku õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletav ruudukujuline kukkur, millel on säilinud üks külge. Nende leiukontekstidest ilmneb, et kukrud saadi vitsaia vaiade vahelt üksteisele küllaltki lähedalt⁸. Ühelgi kotil ei ole säilinud õmblusmaterjaliks kasutatud orgaanilist õmblusniiti, ent siiski saab õmblusaukude abil analüüsida esemevalmistamisel kasutatud õmblus- ja kaunistusvõtteid. Ristkülikukujulise kukru põhja keskel on näha kaht üksteisest ning servadest võrdsel kaugusel olevat paarisauku, mis viitavad seal kaunistuseks olnud narmastatud naharibadele. Sarnast kaunistusviisi on kasutatud näiteks Tallinna Linnamuuseumi kukrul võib Sauna tänava ristkülikukujulist kukrut, millel kõrgust 9 ja laiust 13,5 cm, pidada keskmise⁷ suurusega kukruks. Ruudukujuline kukkur, mõõtudega 15,5 ja 14,5 cm, kuulub aga juba suuremate sekka.

Foto 3-4. Ristkülikukujuline kukkur, AI 6332: 309; Ruudukujuline kukkur, AI 6332: N-517.

⁶ Kokku leiti 8976 nahkeset ja -katket (Sarv, 2000), millest säilitati 274 (Tiko, 2014).

⁷ Nahkesemete seas leidis kuus kotti (Sarv, 2000); Hoonest D leiti vöökoti jäänused (Tiko, 2014).

⁸ Leiukontekstid. Ristkülikukujulisel kukrul (AI 6332: 309) ruut E/6-8 ja sügavus 5.80; ruudukujulisel kukrul (AI 6332: N-517) ruut E/7 ja sügavus 5.90.

Pinnalaotusena leiti kaks kukru katket (TLM 24098: 989 ja AI 6004: 500), millest suuremal (vt foto, vasakul) on keskosas suur auk. Parempoolsemal tundub, et koti põhja kulunud auku oli keegi lappinud. Neile kukrust järelejäänud esemekatkele sarnanevad Svendborgi kukrud (Waateringe 1988: 105, joonis 4 ja 5), kus need dateeriti vastavalt 1200. a ja 1270.–1300. a. Sarnasustena laiub kukrute keskel rebenenud servadega avaus ning mõlemal on säilinud ka krookepaelad. Tallinna suurem kukkur on mõõtudelt pikem (37,5 vs 33 cm), kuid mõnevõrra kitsam (17,5 cm vs 21,2 cm).

Fotod 5–6. Krookpaelaga kukkur, TLM 24098: 989; Ristkülikukujuline kukkur AI 6004: 500.

Ka Tallinna teisele kukrule vastab mõõtmetelt Svendborgi teine kukkur (Waateringe 1988: 105, joonis 5) – pikkust neil vastavalt 20 ja 18,5 cm ning laiust 10,5 ja 11 cm. Lisaks on Taani kukru keskele tehtud kaks paari horisontaalseid sisselõikeid. Siiski pole antud kukkur põhiplaanilt sirge ristkülik, vaid kergelt trapetsikujuline ja meenutab lõikelt enim hoopis Tallinna Sauna tänava kukrut (AI 6332: 309). Mõlemad Svendborgi kukrud valmistati lehmanahast, need olid keskelt pooleks murtud ja kokku õmmeldud. Suuremal kasutati selleks lahtise servaga lihtühendusõmblust, väiksem õmmeldi eelpistega.

Järgnevad kaks kukrut leiti Tartust, neist esimene (TM A 40: 4389, foto 7) Tartu Kaubahalli 1986.–88. aastal toimunud väljakaevamistelt ning teine (TM A 45: 4578/1, foto 8) 1989. aastal Tartu vanalinna VII kvartalist. Mõlema puhul on tegemist ülalt krookeavadest suletavate nelinurksete kukrutelega. Esimesel kotil on säilinud nahast krookpael, millega koti ülaosa avaus on kokku tõmmatud (foto 7). Teine erineb aga eelkõige oma proportsioonidelt, mil selle kõrgus ületab laiuse (foto 8). Paraku on esimese, krookpaelaga kukru kohta vähe teada, kuna Tartu

Kaubahalli kaevamiste kohta pole aruannet ning ka leiunimekirjast saadud infokillud⁹ ei võimaldanud eset dateerida. Seevastu Tartu vanalinna VII kvartalist leitud kukru kohta on rohkem teada¹⁰ ning kuna jäätmekasti leidude dateering ühtis puiduproovidega, võib nahkkukru paigutada 15. sajandisse (Vissak, 1990).

Fotod 7–8. Krookpaelaga kukkur, TM A 40: 4389; Nahkkukkur, TM A 45: 4578-1.

Kukrute lähemal vaatlusel selgus, et neist esimesele (foto 7) on krookeavad tehtud stantsimise teel. Lisaks on kukru ülaservas näha ka väikeseid horisontaalseid nahapinnale tehtud sälke. Õmblusaugud kotil näitavad aga seda, et kukkur õmmeldi serv-servaga üleäärepistetega kokku. Teisel kotil (foto 8) on ümmargused krookeavad ja lisaks on koti ülaserva tehtud veel ka väiksem dekoratiivne augurida. Mõõtudelt on esimese puhul tegemist keskmise suurusega kukruga, millel nii kõrgus kui ka laius on 11,5 cm. Teist kukrut, mõõtudega 15,5 ja 13,5 cm, võib lugeda aga juba suuremahuliste hulka.

⁹ Krookpaelaga kukkur (TM A 40: 4389) leiti Tartu Kaubahalli väljakaevamistelt ruudust 7/ä ja sügavuselt –110 cm punakast laastukihist.

¹⁰ Nahkese leiti IV kaevandi keskosast, rennist N-pool, kahe rõhtpalkidest tara vahelise ala W poolse osa laastukihist (Tartu Linnamuuseum).

Tartust leiti krookpaelaga kukkur (TM A 92:81, foto), mis on mõõtude poolest üks väiksemaid (9,5 x 7 cm). Koti keskosas on vertikaalne sisselõige või rebend, ülaosa krookeavasid läbib krookepael. Sellist tüüpi kukrus võidi hoida münte, samuti sai koti nahkpaela abil kinnitada suurema koti või vöö külge.

Foto 9. Krookpaelaga kukkur, TM A 92: 81.

Märkimisväärseimaks kukruks võib pidada Tallinna Linnamuuseumi nahkkukrut (TLM 27426: 1A, foto 9), mis saadi 1982. aastal Tallinnast, Dunkri tn 5 (end. Vana-Tooma) arheoloogilistelt väljakaevamistelt. Tegemist on kitse- või lambanahkse kukrugaga (foto 9), mis on keskelt kokku murtud ja külgedest tagasipööratud servadega kokku õmmeldud. Selle ülaosa krookeavasid läbivad kaks nahkpaela, millega kotisuu on kokku tõmmatud. Kukru alaosa kaunistavad neli narmastuttidega nahkriba. Mõõtudelt 18 x 19 cm on tegemist suurima kukrugaga. Antud leiuaadressilt saadud nahkesemeid on dateeritud nii 15. saj lõppu, kui ka laiemalt 14.–16. sajandisse¹¹.

Foto 10. Nahkkukkur, TLM 27426: 1A.

¹¹ Valk-Falk, E. 1984. Tartu 1981/1982. aasta ja Tallinna 1982. aasta arheoloogiliste nahaleidude analüüs. – ENSV Riikliku Kunstimuuseumi kogude teatmik. Tallinn, lk 46–52.

4.2. Taskud

Käesolevasse peatükki koondati taskud, ehk need, mis ei kuulu kukrute ega vöökottide hulka. Taskutena on esindatud münditasku (AI 6332: nr-ta), koti lisatasku (TM A 92: 5201) ning kaks jäärakotti (TM A 45: 4275/2 ja 3). Lisaks on siin põgusalt juttu kahest kotirauast (AI 6456: 475 ja AI 7032: 1136/6). Jäärakotte pole arvatud kukrute sekka, sest nende ülaosas puuduvad krookepilud.

Üheks märkimisväärsemaks leiuks võib pidada Sauna tn 10 nahast münditaskut (foto , AI 6332: nr-ta), mille näol on tegemist miniatuurse, keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ning alaosa nurkadesse volditud lõõtsadega varustatud tillukese taskuga. Kotikese, millel pikkust kõigest 6 ja laiust 3 cm, seest tuli päevavalgele kümme hõbedast Visby brakteaati, mis dateeriti aastatesse 1210–1270¹². Sellele tuginedes võib väita, et münditasku pärineb antud kinnistul asunud majapidamiste algusajast (Tiko, 2014). Seega on Sauna tänava kaks nahast kukrut ja münditasku pärit 13. sajandist.

Foto 11. Münditasku, AI 6332: nr-ta. (asukoht: Ajaloo Instituut).

Jäärakott on jäära munandist valmistatud pargitud nahast kott, mille loomupärane kuju ei nõua mingeid õmbluseid – piisab vaid selle avausele sälkude tegemisest ja krookpaela lisamisest. Loomupärane kotivorm on peale isaslooma munandikoti veel ka looma põiel ja maal ning kõiki neid kotivorme on osatud ajaloos leidlikult kasutada (Rajando, 2014: 71). Jäärakotid ja põied olid Eesti maapiirkondades kukrutena kasutusel veel lausa 20. sajandi esimesel poolel (Putnis 1935: 18).

¹² Kottidele on suuruste klassifikatsioonid antud visuaalse vaatluse tulemusel. M. Kiudsoo poolt 2011.aastal dateeritud Visby brakteaadid (Tiko, 2014).

Kaks jäärakotist kukrut¹³ tulid päevavalgele 1988.–92. aastatel toimunud Tartu vanalinna VII kvartali¹⁴ arheoloogilistelt väljakaevamistelt. Kahekümne ühe jäätmekasti leiumaterjali hulgas oli üle viiesaja nahkeseme katke ja ühest jäätmekastist leiti kaks jäärakotist kukrut, mis asetsevad villakarva pruunis turbases laastukihis (Vissak, 1990). Jäätmekastidest saadud materjali dateering klappis dendrokronoloogilistel uuringutel saadud tulemusega, mistõttu võib jäärakotist kukrud paigutada 15. sajandisse (Vissak, 1990).

Tartu Linnamuuseumi kahe jäärakotist kukru näol (TM A 45: 4275/2-3, foto) on tegemist primitiivsete kukrutega, mida sai selle ülaserava krookeavadest läbitava nahast või muust orgaanilisest materjalist paela abil kokku tõmmata. Paraku pole nende krookpaelad säilinud ning krookeavadki on näha vaid ühel jäärakotist kukrul (foto 1, parempoolne), kuna teise ülaserav on hävinenud. Parempoolsel jäärakotist kukrul on erinevalt teisest kasutatud välimise küljena naha pahupoolt. Selle ülaosa on sentimeetri ulatuses servakandina allakeeratud ning sinna on tehtud ka krookpaela tarbeks kaks sentimeetripikkust sisselõiget.

Foto 12. Jäärakotist kukrud, TM A 45: 4275-2, 3.

Mõõtudelt võib jäärakotist kukruid lugeda väiksemahuliste hulka – esimesel kõrgust 9,5 ja laiust 6,5 cm ning teisel vastavalt 9 ja 9 cm (foto 1, parempoolne). Neis võidi hoida ja endaga kaasas kanda tubakat, münste või muud tarvilikku. Jäärakotist kukrud võisid kuuluda keskmisest madalama sotsiaalse klassi linnaelanike või maalt linna saabunud meestele, ent paraku sattusid need mingil põhjusel sootuks jäätmekasti materjali hulka.

¹³ Jäärakotist kukrud, TM A 45: 4275/2-3.

¹⁴ VII kvartal paikneb keskaegse Tartu linnasüdamikuna – raekoja ja turuplatsi – põhjaküljel ja piirneb läänest keskaegse Jaani tänavaga, põhjast Kүүtri ja idast Rүүtli tänavaga (Vissak, 1990).

Koti lisataskuna on mõeldud koti külge kinnitatavat pirnikujulist taskut. Eesti leidudest on teada üks, mis leiti Tartust. Lisataskud kinnitati vöökotile või kukru külge. Tartu vöökoti klapi üles tõstmisel on näha lisataskutele viitavad õmblusaugud. Koti taskud ja vooder võisid aga teinekord olla ka tekstiilist või õhemast nahast.

Foto 13. Kukru taskud, TM A 92: 5201.

Sarnane kott on ERMis (ERM 12014), mil nimetuseks „kuldraha kott“ ja see pärineb 19. saj keskpaigast. Omavahelises võrdluses on nende mõõdud peaaegu samad (foto ,11 x 9,5 cm). Etnograafiline on säilinud terves ulatuses ühes krookeavasid läbiva nahkpaelaga. Mõlemad kotid on sarnase lõike ja valmistamistehnoloogiaga. Nende puhul asetati kohakuti kaks pirnikujulist, sissepoole pööratud õmblusvarudega põhidetaili, mille vahele pandi pooleks murtud naharibast kant. Seejärel õmmeldi koti küljed omavahel kokku. Kant tugevdas õmblust ja pikendas seeläbi koti eluiga. Õmblus- ja servakantidega taskuid võidi õmmelda ka seestpoolt, misjärel tuli kott hiljem õigetpidi ehk nn enda seest välja pöörata. Sellisel juhul pidi kasutama aga küllaltki õhukest nahka. Kuigi tegu on sarnaste kottidega, on etnograafiline valmistatud oluliselt paksemast nahast ning seda kasutati eraldiseisva rahakoti, mitte vöökoti taskuna. Vöökoti taskutes sai mugavalt münte hoida.

4.3. Vöökotid

Vöökotid on vööle kantavad kotid, mida võib siinkohal jagada kahte gruppi: koti ülaosas asuvate vööaasadega ning koti tagaküljes asuvate sisselõigetega vöökottideks. Kuuest neli (TM A 45: nr-ta, AI 6166: 368, TM A-115: 817/1–12, 1 ja PāMu A 2662: 563) kuuluvad esimesse ja kaks teise gruppi (AI 7032: 1430/1 ja TM A 115: nr-ta). Kõik vöökotid on saadud erinevatelt leiuaadressidelt. Kolm vöökotti saadi Tartust, kaks Tallinnast ja üks Pärnust.

Vöökotid esimeses grupis on ülemise vööaasaga ja klapiga, teises grupis on olnud tagaküljelt ette ulatuv klapp, mis suleti metallkinnistega. Vööaas võis olla nii koti tagaküljel, kui tekkida klapi sulgemise teel.

Ühes tükis vöökott leiti Tartust 1989. aastal toimunud VII kvartali väljakaevamistelt. Kahjuks pole sellele märgitud ei leiukonteksti ega alanumbrit. Leiu juurde kuulub Tartu Linnamuuseumi kirjeldus, milles seisab, et kott on lõigatud kuuest erinevast põhidetailist ning eseme tugevdamiseks on kasutatud kanti ja kolmnurkset vahetükki. Kuna leides polnud sellel säilinud õmblusniiti ja detailid olid lahtiselt, õmmeldi kott toonitud linase lõimega taas kokku (Tartu Linnamuuseum).

Foto 14. Vöökott, TM A 45: nr-ta (ajutine nr 12).

Antud vöökoti näol on tegemist lõikeliselt keerukaima kotiga. Vöökoti (TM A 45: nr-ta, foto) ülaosa moodustab vööaas, mille keskel ilutseb tilgakujuline avaus. Koti pealmise külje moodustab kahekihilisest nahast kilbikujuline klapp, mille sisekülje keskel olevast sisselõikest tekib omakorda koti põhjani ulatuv tasku. Vöökotil on kaks peamist ja suuremahulist taskut. Klapi alt, koti küljest ilmnevad õmblusaukude jäljed, mis kuulusid seal kunagi asunud kahele väiksemale paunakujulisele taskule, kuid mille materjal ei ole säilinud. Mõlema pauna ülaossa oli nahka lõigatud veel ka horisontaalsed sisselõiked, mis võimaldasid kahele taskule nelja

avaust. Koti vööaasa, klapi ning tagakülje ülaääre puhul on nahk jäetud lõikeservaga aga peamise kotimahu alaosas on nahk õmmeldud tagasipööratud tehnikas ning selle keskel on ka nahast volditud kant. Mõõtudelt on tegemist keskmise suurusega vöökotiga, millel kõrgust 15,5 ja laiust 13 cm. Vööaasa pikkus on 5 ja laius 7,8 cm ning sama lai on ka kotisuu avaus. Kõnealune vöökott võis kuuluda 15. sajandil elanud mehele.

Järgnev vöökoti katke leiti 2000. aastal, H. Treffneri Gümnaasiumi hoovi idaosas asunud jäätmekastist. Samast kohast saadud klaasi ja keraamika järgi dateeriti leiuaines 14.–15. sajandisse (Piirits, 2000). Tartu vöökott (TM A 115: 817/1-12, foto 12) on säilinud pinnalaotusena nii, et vööaasa avaus ning ühtlasi vöökoti ülaosa murdekoht on jäänud keskele. Koti ülaosa avaust on ääristanud õmblus ning vöökoti küljed ja põhi õmmeldi kokku tagasipööratud tehnikas. Jämedamad õmblusaugud vööaasa allääres näitavad, et vööaas fikseeriti õmblusega kokku. Mõõtudelt on tegemist suuremahulise vöökotiga – kõrgust 23,5 ja laiust 20,5 cm, vööaasa laius on 9 ja sügavus 7 cm. Sellist suuremahulist kahe aasaga vöökotti võis kanda 15. sajandil elanud mees.

Foto 15. Vöökott, TM A 115: 817/1-12.

Üks vöökoti katke saadi Tallinnast, 1996. aastal toimunud Lossiplatsi arheoloogilistelt järelevalvetöödelt. Vaskkaunistustega nahkeseme katke leiti sõnnikukihist (Aus, 1997). Antud leiule pole dateeringut antud, ent samast kohast saadud leiuaines¹⁵ määratleti ajavahemikku 14. sajandi II poolest – 16. sajandi I pooleni (Aus, 1997).

Lossiplatsilt leitud vöökoti (AI 6166:368, foto 11) katke näol on tegemist vöökoti ülemise vööaasaga ning sellegi keskel on tilgakujuline avaus. Vööaas, pikkusega 7 ja laiusega 11 cm viitab keskmise suurusega vöökotile. Nii vööaasa avaust, servasid kui ka alaosa on ääristanud

¹⁵ Täpsemalt on dateeritud nõukatked ja keraamika, neist esimestele vastas 14. saj II pool kuni 15. saj.

õmbelus. Vööaasa alläärt kaunistasid üksteisest võrdsel kaugusel asuvad viis metallist ehisneeti, mis asetsesid koti mahuosa ja vööaasa ülemineku kohas. Neetidest on säilinud äärmised, millest vasakpoolsel on näha ka kullatud pinda (foto 11). Ümmargusi kullatud iluneetide on kaunistatud sissevajutatud joonte, ringide ja aukudega.

Foto 16. Vöökoti katke, AI 6166:368.

2011. aastal leiti Pärnust, Pika tänava põhitrassilt nahkkoti katked, mis asetsesid tumeda söese ja laastuse kihi alumises pruunikas laastuses pinnases (Pärnu Muuseum). Paraku on antud kaevamiste aruande asukoht teadmata. Pärnu vöökoti katke (PäMu A 2662: 563, foto 15) puhul on tegemist vöökoti kilbikujulise klapi kahe poolega. Klappi ääristas paralleelne õmbelusjoon ja selle keskel ilutses taimemotiiv või liiliaõie kujulise kontuuriga õmbelusjoon. Klapp laiusega 11,5 ja kõrgusega 11 cm vastab keskmise suurusega vöökotile. Tegemist on ainsa leitud kotiga, mille nahapinda on kaunistatud. Leid võib pärineda 16. sajandist (Pärnu Muuseum).

Foto 17. Vöökoti katke, PäMu A 2662: 563. (Foto: Pärnu Muuseum).

Vöökoti paun (TM A nr-ta) leiti Tartust, H. Treffneri Gümnaasiumi kaevamistelt. Antud vöökott kuulub tüpoloogialt vöökoti teise gruppi. Säilinud on vöökoti pauna esipaneel, kust on välja roostetanud klapi metall sulgurite või pööradega. Õmblemisel on koti mahuosa nahaservad sissepoole pööratud.

Foto 18. Vöökott, TM A 115: nr-ta.

Lõikeliselt märkimisväärseim vöökott leiti Tallinnast, Tartu mnt 1 aadressil asunud EKA vundamendiaugust. Sellel nahast vöökotil (AI 7032: 1430/1, foto) on teostatud keerukaid ja omanäolisi õmblusvõtteid, mida saab veel lähemalt avastada. Antud vöökoti (foto 14) tagakülje keskele on tehtud kaks vertikaalset sisselõiget, millest sai vöö läbi pista. Säilinud on koti tagumine ehk vööpoolne külg koos kotimahtu moodustava külgede ja põhjaga. Õmblusmaterjal ning võimalik vooder ja klapp pole säilinud. Koti tagakülje ülaserp on tagasikeeratud ning õmmeldud pistetega siseküljelt poole naha paksusesse. Kotti põhi koos külgedega on ühtlaselt kokku kroogitud, õmblused teostatud läbi naha paksuse. Kotti ääristav servakant teostati naha kandiks voltimise teel ja õmmeldi kandi põhjast kokku. Vöökotti, mõõtudega 7,5 x 15 x 3 cm võib lugeda keskmise suurusega kottide hulka. Antud leiu puhul on tegemist äärmiselt põneva ja avastamisväärse leiuga, mis võib pärineda 17. sajandi algusest.

Foto 19. Vöökott, AI 7032: 1430-1.

Kokkuvõttes jagunevad Eesti arheoloogilised kotid tüpoloogiliselt: kukkur (10), kotirauad (2), tasku (4) ja vöökott (6). Krookpaelaga kukrute seas on üks ümmargune ja üheksa nelinurkset. Nelinurksed jagunevad omakorda kas ruudu- või ristkülikukujulisteks. Taskutena on esindatud üks münditasku, vöökoti lisatasku ja kaks jäärakotti. Viimasesse gruppi kuuluvad vöökotid. Vöökotte, mil riputusaasad ülaosas, on neli. Vöökottide seas on veel kaks eksemplari, millel pole ülaosas eraldi aasa. Sellist tüüpi vöökott kinnitati vööle koti tagaküljel oleva aasa ning esiküljele ulatuva klapi abil. Kolme hansalinna näitel võib Eesti keskaegsed kotid dateerida ajavahemikku 13. saj algus kuni 17. saj algus.

5. Keskaegsed nahast noatuped

Vanimad noa- ja pussituped on punutud kasetohust või tehtud puust, harva ka luust. Muinasajalõpu naiste ehteks oli pronksplekiga pealistatud ja kohrutatud ornamendiga noatupp. Eesti mandriosas olid need ühtlase laiusega, saartel aga käepidemeosa laiendiga. Keskajal pronksplekiga noatuppesid enam ei tuntud (Selirand, 1970: 174), valdavaks materjaliks sai nahk. Noatuppede kandmine oli Liivimaal üldine tava nii naiste kui ka meeste seas. 16. sajandil kinkinud peigmees pruudile muuhulgas ka noatupe (Manninen 2017: 332).

Etnograafilistest leidudest on ERMi varajaste ehk „esimese 20 000 eseme“ seas 19 nahast noatuppe, millest naiste omi kuus. Lisaks leidub kahenoa- ja pussituppesid, millest viimased kuuluvad juba jahipidamise juurde. Kusjuures ühes noaga on antud kogust leitud viis noatuppe. Saartel kasutati rootsipäraseid nahast noatuppesid, mis olid vutlari moodi „mütsiga“ ning millel kaks kõrvuti asetsevat koda eri otstarbega nugade jaoks (Eesti etnograafia sõnaraamat, 1995). Hiiu naised kandsid vööl esiküljelt kirjatud ja tagaküljel aastaarvuga tinast tuppesid, mistõttu on teada, et ERMi vanim pärineb 19. sajandi keskelt, noorim aga sajandi lõpust (Manninen 2017: 331). Eesti maapiirkondades kandsid naised veel 19. sajandil noatuppesid ühes pidulike rõivastega (Selirand, 1970: 174).

Keskajal oli linnaelaniku jaoks igapäevaselt tarvilikuks esemeks nuga ühes noatupega, mida endaga vöö külge seotuna kaasas kanti, sest kõikidele söömingutele tuli alati oma isiklik nuga kaasa võtta. Nuga hoiti vutlaris e. noatupes, mis olid jõukamatel linnakodanikel tõeliselt pilkupüüdvalt dekoreeritud, et siis sellega üksteist üle trumbata. Kaupmehed, kes kuulusid linnade kõrgemasse sotsiaalsesse klassi, tulid oluliste sündmuste raames peetud rongkäikudele oma parimais rõivais, kust ei puudunud ka vutlarites külmrelvad. Tähtsamad linnakodanikud kandsid vööl nii nuga, pistoda, kui mõõka. Tallinna Suurgildi hoone lünettmaalil on kujutatud Revali kaupmeeste ühte olulist sündmust – Maikrahvi valimist, millele järgnevas rongkäigus demonstreerisid kaupmehed linnarahvale oma tähtsust, ühtsust ja jõukust. Pooltki mitte kõigil linnakodanikel ei olnud võimalust ega õigust omada luksuskaupu või kanda toretsevaid rõivaid. Raad on ajaloos pidanud korduvalt tõkestama ja seadustega ohjes hoidma linnarahva priiskamist. Ühiskondliku positsiooni ja staatuse visuaalse määratlejana on riietuse roll kerkinud Euroopas selgelt esile 14.–16. sajandiks, mil valitsejad kehtestasid rohkelt luksust piiravaid seadusi. Moodsaimat riietust lubati kanda vaid ühiskonna kõrgklassil, kes seeläbi oma seisust ja jõukust saaks demonstreerida. Ajal, mil igapäevane elu tähendas enamikule pikki

kurnavaid tööpäevi võisid ainult kõige rikkamad lubada endale ihaldusväärsete, kuid ebamugavate moodsuste kandmist.

Eesti keskaegsed linnaarheoloogilised nahast noatuped jagunevad kaheks: ühendusega küljel ja ühendusega tagakülje keskel. Peamiselt on kasutatud küljeühendust (75%). Esimese grupi noatupedel on kasutatud omakorda kolme peamist ühendusviisi: õmblemist, neetimist ja metallklambriga ühendust. Teise grupi noatupedel on ühendus teostatud õmblusena.

Ülaosas needitud noatuppi on kokku 29 (25%), millest needid on säilinud seitsmel. Allosast metallklambriga fikseeritud noatuppi leidis kolm, millele võib lisada veel kaks (4%) võimalikku sarnase ühendusviisiga eset. Eesti noatupedest on õmblust kasutatud 81 eksemplaril (70%), neist 53 Tallinnast, 20 Tartust ja 7 Pärnust. Õmmeldud noatuped jagunevad omakorda küljeõmblusega ja tagakülje keskel asuva õmblusega esemeteks.

Tagakülje keskel oleva ühendusega noatuppi (tüüp B) leiti 28, millest vaid kolmel puudus ornament. Küljeühendusega noatupedest (87 tk) oli ornament kaheksal (9%). Kokku oli leidude seas 33 ornamenteeritud noatuppe (29%). Suurima osakaalu moodustasid ornamenteeritustest Pärnu leiud ja seda lausa 50% ulatuses, väikseima aga Tartu omad (17%). Tallinnast pärit 22 noatuppe andis osakaaluks 30%. Ornamenteerimise all on silmas peetud nahakujuandustehnikate kasutamist nahapinnal, jättes välja elemendid nagu küljeaasad, hambad allosas ning paarissälgud ülaosas. Kui aga võtta vaatluse alla kõige lihtsama välimusega noatuped, millel pole peale õmblusaukude näha midagi, siis selliseid oli Tallinnas 35 (47%), Tartus 11 (37%) ja Pärnus 1 tk, mis teeb Eesti kohta kokku 47 noatuppe (41%).

Tallinnast on saadud 74 noatuppe. Võrreldes teiste Tallinna väljakaevamistega, on Sauna tänavalt saadud silmapaistvalt suur hulk, nimelt 41 noatuppe. Tallinna Raekoja platsilt pärinevad seitse noatuppe, Vaimu tänavalt viis, Harju ja Dunkri tänavalt samuti viis, Nunne tn 8 aadressilt neli ning Vene tn 4 ja Tartu mnt 1 aadressidelt üks. Lisaks leiti 2011.a Tallinna Lahest 16 nahast noatuppe, mis teeb Tallinna kohta kokku 85 noatuppe. Tartust leiti üheksa vanalinna VII kvartalilt, viis Kaubahallilt, neli nii H. Treffneri Gümnaasiumi kui ka Ülikooli tänavalt, kolm tunnelkollektorist ning kaks Rüütli tänavalt. Seega on Tartust leitud noatuppesid 30. Pärnust leiti nii Uus-Pühavaimu, kui Pikalt tänavalt vastavalt kaks ja kuus noatuppe Neile lisandub üks leiukontekstita noatupp, mis teeb Pärnu kohta kokku 10 noatuppe. Kokku on Eestis noatuppesid 124, millele võib lisanduda veel leide arheoloogia kogudesse kuuluvate nahkesemete inventeerimisel.

Tallinna Lahest leitud unikaalne kaupmehe reisikast peitis endas uhkelt kaunistatud noatuppesid, mis pärinesid 13. sajandi lõpust. Leiti 16 nahast noatupe katket, millest neljal oli sisse roostetanud noatera. Lisaks leiti kaheksa noapea pronksist võru, viis puidust (karjala kask) noapead ja üks luust noapea. Tervetena oli säilinud vaid neli noatuppe (AM A 1118: 1,2,3,6). Ühtekokku leiti üle kaheksa münti ja nende fragmenti (nt Visby pennid, Tallinna kroonbrakteaadid¹⁶ jt.)

Eesti nahast noatuped jagunevad kaheks: ühendusega küljel ja ühendusega tagakülje keskel. Esimese grupi noatuppedel on kasutatud omakorda kolme peamist ühendusviisi: õblemist, neetmist ja metallklambriga ühendust. Teise grupi noatuppedel on ühendus teostatud õmblusena.

5.1. Tüpoloogia ja valmistamistehnikad

Antud peatüki esimeses osas on välja toodud peamised noatuppede tüübid, teises peatükis kirjeldatakse noatupe valmistamistehnoloogia nahatöötlemise tehnikaid. Noatuped jagunevad ühendusviisi asukoha järgi kahte gruppi: A – küljel asuva ühendusviisiga noatuped; B – tagakülje keskel asetseva ühendusviisiga noatuped.

Noatuped vastavad oma kujult noale, mis võivad olla nii sirge, kumera kui nõgusa seljaga aga ka nurkseljaga ning olla kas terava või tõmbi otsaga. Nõgusa seljaga nugadel on kumer tera, neid olevat kasutatud nahatöodel. Meeste noad olid keskajal üldjuhul suuremad kui naiste omad, tavaliselt 7-11 cm pikkuse teraosaga (Mägi 2002:). Noatupp on oma olemuselt olnud ajas vähemuutuv. Kuna neil praktilistel esemetel on aegade jooksul olnud tehnoloogiad sarnase tekkega ning ühtsed, siis meistrite käekiri avaldus vaid ornamentikas (Sarv 2014:16).

Keskaegsete noatuppede klassifitseerimisel on Inglismaal kasutatud kahte kollektiooni noa- ja mõõgatuppesid ning selle loomisel on pandud rõhk just nende tehnoloogilisele aspektile. Noatupe välimus ja selle valmistamisel kasutatud tehnikad sõltuvad paljudest aspektidest. Üheteralise noa jaoks tehtud noatupp on oma kujult noatera järgiv. Noatupe käepideme osas säilinud suuremad aasad võivad viidata vertikaalsele kinnitamisele nahkpaelte abil (Sarv, 2006).

¹⁶ Tallinna kroonbrakteaate vermiti ajavahemikus 1265–1332.

Keskajaks juba välja kujunenud ning laialdaselt kasutuse olnud põhilised kaunistuselemendid on noa eri osade markeerimine noatupele joontehnikas, rõhutamine erineva ornamendiga, mustri vertikaalne paigutus ning nii noatupe ees- kui ka tagakülje kaunistamine erineva ornamendiga. Nahapinda võib kaunistada vabakäeliselt, naaskliga ette seatud punktide või joonlaua abil. Keskaegsetel noatüppedel on dekoratiivseteks elementideks ka käepidemeosas vertikaalsed paarissälgud ning teraosas hambad või narmad.

Noatüppedel on kasutatud järgmisi nahakujundustehnikaid: lõike- ja joontehnika, tempelpimetrükk, mustri stantsimine ja ažuurtehnik ning dekoratiivõmblus. Riia vanalinnast on teada 17. sajandist pistoda tüped (3), kaunistatud kuumtööstustehnikas, graveeritud geomeetrilise mustriga. (Bebre 2002: 95).

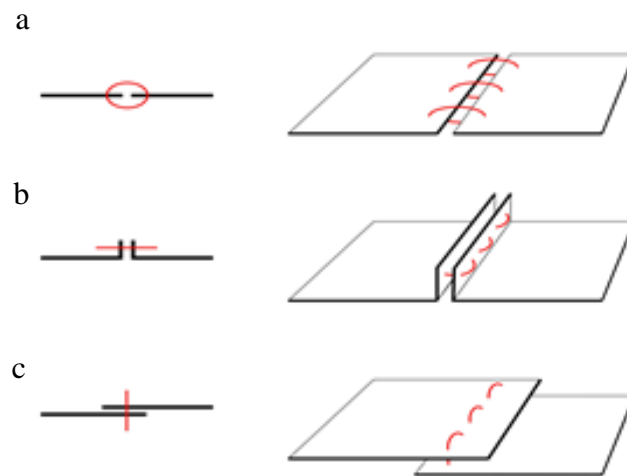
Noatüped on lõigetelt lihtsad peamiselt ühest nahatükist kokku õmmeldud. Lähtuvalt noast on valitud sobiva suurusega ristkülikukujuline nahatükk ning murtud keskelt pooleks ning ühendatud. Teisel juhul on nahk pööratud ümber noa, et küljed ühendada noatupe tagakülje keskosast.

Foto 20. Noatüpp käepidemeosa laiendiga (AI 6332: 544).

Sauna tänava noatüpel on eriilmeline lõige (AI 6332: 544). Selle käepidemeosa moodustab pool oma üldpikkusest. Ülaosas on laiend, millesse on lõigatud ruudukujulised sisselõiked, et sealt võiks nahkpala läbi panna. Sarnaselt teistele paarissälkudele on siin paela sidumine lahendatud veidi keerukamalt. Käepideme laiendiga samal pool on noatera poolne külg, mis võis olla metallklambri fikseeritud. Vaadates noatupe vastaskülge (murdekohta) on see ažuurselt lõigatud.

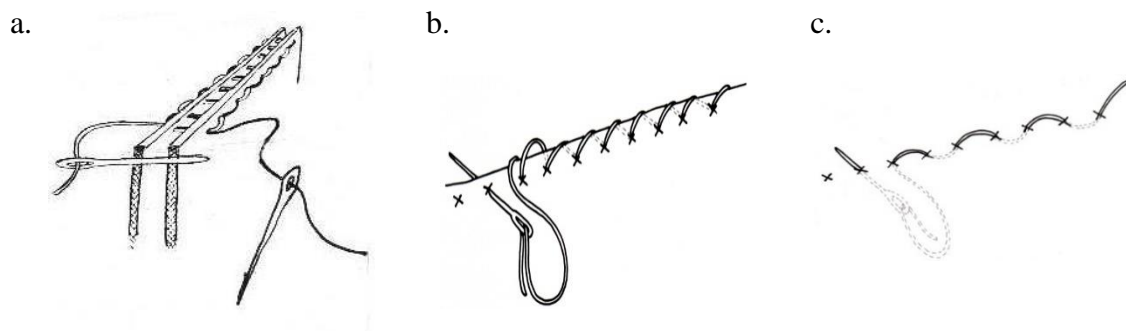
Noatuppede õmbelusvõtted

Joonis 1.3. Peamised õmbelusvõtted on: a. – lihtühendusõmblus; b. – suletud õmblus; c. – pealistusõmblus.

Õmbuspisted

Keskaegsete nahkesemete juures on kasutusel olnud kolm peamist õmbuspiste tüüpi: a - eelpiste (*running stitch*); b - üleloomispiste (*whip stitch*) ja c - sadulsepapiste (*shoemaker's stitch*).

Joonis 1.4. Õmbuspiste tüübid: a - sadulsepapiste, b - üleloomispiste ja c –eelpiste.

Lisaks neile, on keskaegsetel nahast esemetel kasutatud veel erinevaid pisteid, ent mida on paraku raskem tuvastada õmblusniidi puudumise tõttu. Servaõmblusena võidi teostada säämppistet, topelt üleloomispistet, äärimispistet, aedpistet ning palistuspistet.

Õmblusvõtteid ja –pisteid saab arheoloogilistel nahaleidudel vaadelda tihtilugu vaid nahale jäänud jäljendite abil. Seda eelkõige juhul, kui õmblusmaterjaliks olevat niiti pole säilinud. Õmblusaugu tüüpide eristamiseks on esmalt vaja vaadelda naha kolme suunda, milleks on: naha karvapool ehk maare lihapool (*flesh side*) ja naha paksus.

Nahaõmblemisel tekivad järgnevad õmblusaugud:

- a. õmbluspiste teostatakse otse nahast läbi.
- b. nõel liigub liha poolt sisse ja väljub naha paksusest.
- c. õmbluspistel liigub nõel maare poolt sisse ja väljub naha paksusest.
- d. nõel siseneb liha poolt ning väljub samalt poolt.
- e. õmbluspiste ajal siseneb nõel maare poolt ning väljub samalt poolt.

Noatuped õmmeldi kas niidi või nahkpaelaga. Kuigi niite esemevaatlustel ei tuvastatud ega keemilisi proove ei võetud. Siis Turu linna noatuppede puhul tuvastati lisaks nahkpaelale veel taimsest kiust materjali, mis kuulusid ülekaalukalt kanepile, seejärel nõgesele ja linale. Kesk-Euroopas oli levinuimaks linane niit.

Noatuppede õmblusaugud varieerusid 0,5 mm–10 mm (TM 124: 1678). Õmblusauke on ümmargusi, piklike ja silmakujulisi (AI 6332: 454). Suuremaad olid vaid küljeühendusega noatuppedel. Naharibaga servapõimet leidis kolmel, neist kaks teostatud eelpistega, üks üleloomispistega. Suuremate aukudega õmblusjoon võis jätkuda ka silmakujuliste aasadeni, kust edasi nahkpael aasadest läbi põimituna vöö külge seoti. Nahkpael olla ka vaid ülemisest aasast või aasadest läbi põimitud ning seejärel vööle seotud (Schnack, 1998: 96). Õmblusauke sai vajadusel ka stantsiga ette lüüa. Peenema õmbluse tegemisel võidi kasutatud ka nahanõela, mis jätab nahka kolmnurkse jälje Tagakülje keskel olevaid õmbluseid teostati sadulsepapistes, üleloomispistes ja tavalises eelpistes. Suurimate õmblusaukudega noatupp (TM 124: 1678) saadi Tartust ühest tunnelkollektorist.

5.3. Mõõdud

Tallinna noatuped jagunevad pikkuse järgi kolme mõõdukategooriasse: 5–15,5 cm, 16–19,5 cm ja 20–26 cm. Arvuliselt enim (27 tk) oli keskmise pikkusega noatuppesid, pikimaid leidus viisteist ja lühemaid kümme. Lähtudes eelnimetatud mõõdukategooriast, saab noatuped jagada ka laiuse järgi vastavalt: 1,2–4 cm, 2–4,5 cm ja 2,5–7,5 cm. Tallinna noatuppedest suurim on vaieldamatult kolmiknoatupp (AI 6332: 174). Väikestest noatuppedest võiks esile tuua kahte, milleks on ornamenteeritud lisanoatupp (TLM 24098: 1824-5) ja liiliaõie mustriiga leid (AI 4061: 4756).

Tartu noatuped on 12,5–26 cm pikad, mis jagunevad omakorda kahte mõõdukategooriasse: 12,5–18 cm (17 tk) ja 19–26 cm (13 tk). Laiused jäävad neil vahemikku 2,2–5 cm. Tartu leidudest on pikim ažuurtehnikas sisse vajutatud poolkuu motiividega noatupp (TM A 40: 4503), lühim metallklambri ja neetidega eksemplar (TM A 40: 2704a).

Pärnu noatuped on 11–19 cm pikad ning 2–4,5 cm laiad. Neist pikim on tundmatult leiuaadressilt pärinev taimornamendiga noatupp (PäMu nr-ta) ning väikseim küljeõmblusega ornamenteeritud noatupp (PäMu 25081 A 2660: 420).

5.4. Nahatöötlemise tehnikad

Nahatöötlemise tehnikate (pt. 3.3. ja 5.4.) puhul on töö autor kasutanud oma õpingute käigus koostatud õppematerjali ja Kunstileksikoni (Kunstileksikon, 2001). Alljärgnevalt on välja toodud nahatöötlemise tehnikad, mida kasutati ning võidi kasutada noatuppede kaunistamisel.

Joontechnika (*impression*) – nahakaunistusviis, mille puhul kujutise kontuur on niiskesse nahka voolipulga abil sisse vajutatud.

Lõiketehnika (*incision*) e. nahalõige – nahakaunistusviis, mille puhul kujutis lõigatakse 1/3 naha paksuses naha pinda ja seejärel avatakse lõige joon- või voolipulgaga. Päritolu pole teada, kuid on leidnud palju kasutust 14–15.saj. saksa ja prantsuse nahkehistöös ning köidetes. Vanimaid lõiketehnikas teostatud köiteid pärinevad 7. sajandist.

Eestis leidudel on joon- ja lõiketehnikat kasutatud 27 noatupel. Tallinnast pärit leidudel kahekümmel, Tartust kolmel ja Pärnust neljal. Tallinna omade hulka kuuluvad ka kõik 12 Tallinna Lahest leitud noatuppe, mil kokku kuusteist alanumbrit nahaleide.

Üks noatupp on dekoreeritud lõiketehnikas (PäMu 25081 A 2660: 10/1-2), üks ainult joontehnikas (PäMu 25187 A 2662: 625) ning ühel kasutatud mõlemat korraga (PäMu nr-ta).

Tempeltrükk (*stamping*) – esemete kaunistamine motiivi kandva metalltempli jäljendiga. Tempeltrükk või tempelpimetrükki teostatakse metallist templi abil nahka sisse vajutamise teel. Kõik tempeltrükiga teostatud noatuped on leitud Tallinnast. Vaid ühel seitsmest puudus liiliamuster ja oli lihtne rõngastest võremuster. Liiliamuster ehk fleur de lis lubab oletada, et need peenelt ja korrektselt teostatud noatuped võidi siia kanti eksportida.

Ažuurtehnika – teisisõnu perforeerimine (*openwork*) on naha augustamine. Sagedamini kasutati tehnikat keskaegsete jalatsite juures. Ažuursete kujude saamiseks oli tarvis metallist vastavaid stantse või auguraudu, mis soovitud kuju nahast välja vajutaks. Efektselt mõjus see eriti siis, kui mustri alt paistis värviline vooder. Noatuppede seast leiab ühe (TM A 45:9).

Neetimine (*riveting*) – metallist neetidega eseme detailide omavaheline kinnitamine, võib olla kaunistustehnika. Neetimist teostatakse noatupel ühe peamise ühendusõmblusena ehk nahatüki kokku murdmisele järgnevalt eseme kinnitamiseks. Kaunistusvõttena on neete kasutatud ühel Tartu noatupel (TM A 115: 943), kust neist moodustusid ornamendid. Leid on eriline juba sellepolest, et ta ühendusõmblus ei vasta tüüpilisele noatupele, vaid sel on justkui kompaktselt noa vutlarina õmmeldud kaks poolt omavahel kokku. Needid moodustavad dekoorina üksteise järel väiksemaid ja suuremaid ringe. Suuremad neetide ringid on justkui moodustanud lille, mille südamiku ümber on kaheksa neeti.

Käsikuldamine (*gilding*) – nahakaunistustehnika, kus kuldleht kuuma templi või plaadi abil kantakse nahale kullatud ornament. Käsikuldamisele viitavad nahapinnale jäänud kullatud osakesed, mida on võimalik näha kolmel Tallinna ja kolmel Pärnu noatupel, millest ühel on ka eraldi kullatud metallist noatupe ots.

Puntseldamine (*punzel*) – puntsliga naha üldfooni maha tagumiseks, et tõsta esile dekoori. Lisaks oli punktgravüür oli algselt kullasepatehnika 15. sajandist.

Narmastamine (*fringed*) – nahaserva ribastamine, nahka ühtlaste ribade lõikamine.

Nahapõime (*braiding*) – naharibadega punumine, mida kasutatakse vööde, rihmade jms esemete ning nende äärepõime valmistamiseks või pinnal kujutise loomiseks. Põimitud rihmad hakkavad Saksamaal levima 13. sajandist.

Aplikatsioon (*onlay/applique*) – kaunistustehnika, mille puhul ornament moodustub teisevärvilistest peale kleebitud või õmmeldud nahatükkidest.

Pimetrükk (*blind tooling*) – värvitu kaunistamistehnika, mille puhul ornament on nahka pressitud üksiktemplite, rulli või plaadiga.

Puulõige (*woodcut*) – Kõrgtrükitehnika, mille puhul lõigatakse kujutis noa- ja peitli abil piki süüd pehmemasse puusse. Idamaades tuntud alates 4.saj. kangaste trükkimisel ning 6. saj. raamatute trükkimisel. Euroopasse jõudis 14. sajandil.

Kõrgtrükk (*relief printing*) – estampgraafikas kasutatav trükimenetlus, mille puhul kujutis saadakse mehaaniliselt uuendatud plaadilt, kusjuures jäljendi jätab plaadi uuendamata, kõrgem osa. Hiinas trükiti puutahvlitelt juba 6. saj. Euroopasse jõudis menetlus araablaste vahendusel u aastal 1000.

Cuir bouilli (pr. „keedetud nahk“) – kasutatud naha vormimiseks, ka vormide ja nõude valmistamiseks. Tuntud juba neoliitikumis. Mõiste pärineb 14. saj. Prantsusmaalt.

5.5. Kaunistusvõtted ja ornamentika

Noatuppedel on kasutatud erinevaid kaunistusviise. Paarissälkudest sai abil nahkpaela läbi pista. Vaid kahel Tartu noatupel (TM A 45: 4268, TM A 115: 1391) on nahkpaelad suures ulatuses säilinud. Paarissälke läbivad, horisontaalselt ümber noatupe keritud nahkpaelad võisid olla piisavalt pikad, et nende abil nuga vööle siduda. Paraku pole nahkpaelu enamikel säilinud, kuid siiski on mõnele nahapinnale jäänud nende jäljendid (nt. TM 45: 11 ja 4026, TM 115: 689). Tartu leiul on säilinud pikem nahkpael, mis seotud kahest kohast ümber noatupe (TM 115: 1391). Teine leid on huvitav selle poolest, et on säilinud paarispiludest läbivad nahkpaelad, mis lõppevad neetide kinnitusel (TM A 45: 4569). Antud noatupel (foto 29) on olnud mõlemal küljel viis horisontaalselt nahkpaela ja neeti. Paarissälgud käepidemeosas on kolmekümnel noatupel ja enamikul (24) oli ühendusviisiks neetimine. Paarissälgud noatupe ülaosas on ühtlasi dekoratiivseid, kui ka funktsionaalseid.

Joonmuster ja geomeetriline ornament

Noatupel on võimalik ääristada joontega nii esi- kui tagakülg, markeerida eraldi käepideme- ja noatera ala ning täita viirutades soovitud nahapind. Joonmusteri loomisel kasutatakse horisontaalseid, vertikaalseid, diagonaalseid jooni ning tehnikatest kasutatakse peamiselt kas joon- või lõiketehnikat.

Joontechnikas eseme pikkuses teostatud joonraamistuse võib leida enamikelt mõõgatuppedelt, noatuppedel esineb joontechnika peamiselt koos teiste nahakujundustehnikatega. Tallinna leidudest on nahapinnale sisse vajutatud jooned näha Raekoja platsi mõõga- või noatupe tagaküljel (AI 4061: nr-ta) ning samast kohast saadud ornamenteeritud noatupel. Laia joonega ääristati Tallinnast Pikk tn 47 leitud ornamenteeritud noatupp. Peenem võremuster on teostatud Sauna tn noatupele. Harju tn miniatuurse noatupe (TLM 24098: 1824-5) keskosas on näha kaks joontechnikas kaart ning kesk- ja ülaosas väljapoole ulatuvaid mumme. Osaliselt on joontechnikat kasutatud ka Tallinna Lahe noatuppedel ning kolme Sauna tn noatupe rikkaliku dekoori loomise juures (AI 6332: 174, 280b, 298), millest esimene on ühtlasi Eesti ainus ja uhkeimalt kaunistatud kolmiknoatupp.

Tartu noatuppedest on Munga tn leiul (TM A 115: 1391) sisse vajutatud sooned tagaküljel. Esikülje teraosas aga lõiketehnikas lained kõrvuti joontega ühendatud rombidega. Noatuppe ääristab sisse vajutatud tempeltrükk. Ühe võimaliku naha pinnatöötamise näitena võib välja tuua VII kvartalist leitu, mille nahapinnal on noatupe laiuse ulatuses diagonaalselt viirutatud jooned (TM A 45: 4268). Uhkeim joontechnikas noatupp Tartust (TM A 124: 1456) on kaunistatud nii esi- kui tagaküljelt. Esiküljel ääristavad jooned noatuppe ning üla- ja keskosas on horisontaalne paralleeljoon. Sellel kujutatud taimornamendist on lähemalt juttu allpool.

Pärnu kaks noatuppe Uus-Pühavaimu tn (PäMu 25081 2660: 10 ja 420) väärivad tähelepanu. Esimesel lõiketehnikas, kus lihtsa põimeornamendi kõrval on ümmargused augurauaga nahka sisse vajutatud rõngad. Teise noatupe nahapinnalt leiab vertikaalseid joontechnikas jooni, kus seljaosale on sisse vajutatud keerukas võremuster ning nahapinnal leidub ka viide kuldamisele. Pärnu linna, Pika tänava noatupe (PäMu 25187 2662: 625) allosas võib aimata joontechnikas teostatud laiemat rombimustrit ja ülaosas kaarekujulist paralleeljoont. Silmapaistvat joon- ja lõiketehnikat on oskuslikult kasutatud ka Pärnu numbrita noatupel (PäMu: nr-ta), mille pikki tagakülge raamistavad jooned ning esiküljele on antud kontuur koos noatupe eri osadega. Hoogsa joonega on noatupele lõiketehnikas loodud ka kaks taimornamenti.

Geomeetrilised ornamendid noatuppedel saab jaotada järgnevalt gruppidesse. Esimesse alagrupi kuuluvad nurksed ja ümarad motiivid ning neid omavahel kombineeritult või stiliseeritult teostatud motiivid. Nurkseteks motiivideks on kolmnurk, romb, v-kujuline ornament (nn käiseembleem), kalasaba muster. Ümarad motiivid kujutavad endast kaari, laineid, rõngaid, spiraale, poolkuud ja ellipsit. Stiliseeritud elementidest on allpool välja toodud mõningaid illustreerivaid näiteid. Teise alagrupi moodustavad lihtne võremuster ja keerukas võremuster. Kolmandasse alagrupi kuulub põimemuster. Geomeetrilist ornamendi teostatakse joonmuustrile vastavate tehnikate ja vahenditega, sh augurauaga või tempeltrükis.

Geomeetrilistest kujunditest on rõngaid kujutatud Tallinna Sauna tn leiul (AI 6332: 280a), millel augurauaga sisse pressitud rõngad on kokku seatud ühtse võrena piiramata pinnaks. Sarnane kujutis on esindatud ka Pärnu kahel noatupel. Esemekatkel on rõngad pressitud osaliselt noatupe küljele (PäMu 25081: 420). Metalltipuga noatupe puhul (PäMu 25341 A 2663: 3) on tegemist piiramata pinnaga mustriaga. Üksikuid rõngaid ja auke on augurauaga sisse presistud ka Pärnu teisel noatupel (PäMu 25081 2660: 10 1-2).

Poolkuu-kujulisi ažuurseid kujutisi näeb Tartu noatupe ülaservas (TM A 40: 4503). Tartu teise noatupe (TM A 45: 9) ülaservas ja keskosast jookseb ülevalt alla aga ažuurne ümarate kaartega ristimoodi kujundite rida, mis järgivad lausa noatupe käepideme- ja teraosa. Noatupp on hilisemalt õmblusniidiga ühendatud.

Foto 21. Poolkuu-kujulised ornamendid noatupe käepidemeosas (TM A 40: 4503).

Ornamenteeritud noatupp (AI 6332: N-298), mõõtudega 24,5 x 4 cm, leiti Sauna tänavalt. Noa eriilmeline tera sarnaneb praenoale, mida sai vastavalt vajadusele eri nurkade all kasutada ning pidusööki nautida. Varasemale Sauna tänava uurimusele¹⁷ tuginedes võib selle dateerida ajavahemikku 13.saj IV veerand–14.saj algus.

Noatuppe ornameenterimisel on kasutatud joontehnikat ja puntseldust. Ühe kolmandiku moodustab noa ülaosa (käepide), mis markeeriti mõlemale küljele nelja paralleelse horisontaaljoonega. Kogu noatupe ehistööd raamistab joon. Tagakülje teraosas on paremal pool vabakäeline laineline joon ning ülal neli vertikaalset sisselõiget selle vööle kinnitamiseks. Noatupe esikülg on kaunistatud joon- ja pinnapuntselduse tehnikas. Käepidemel on paralleelsed diagonaal- ja vertikaaljooned, mille vahelistel aladel võib näha puntseldust. Noatera ala kaunistab neli üksteise all asetsevat, paremale poole suunatud poolringi kujulist kolm paralleeljoont, mille vaheline ala on samuti puntseldatud.

Foto 23. Geomeetriline ornament (AI 6332: N-298).

¹⁷ A. Tikko magistratöö “Keskaegsed majapidamised Tallinnas Sauna tn 8/10 kaevamiste näitel”.

Lihtne ja keerukas võremuster

Eesti noatuppede seas on üks lihtsa võremustriga ja viis keeruka võremustriga leidu. Kõik esemed on leitud Tallinnast. Lihtsa võremustriga on kaunistatud Sauna tn noatupp (AI 6332: N45, foto), kus diagonaalne võrk on teostatud joontehnikas piiramata pinnana. Keerukas võremuster kujutab endast peenemat rombikujulist võremustrit, mille sees on omakorda tempeltrükis muster (sageli liiliatempel). Tallinna leidudel ilutseb tempeltrükis liiliamuster kõigil neljal noatupel (AI 6426: N7 ja N8; AI 6332: 174 ning AM 1118: 2). Neist esimene on säilinud tervena, teisest on vaid fragment. Tallinna uhkel kolmiknoatupel on dekoreerimisel kasutatud keerukat võremustrit. Keerukas võremuster on esindatud ka Tallinna Lahe noatupel (AM 1118: 2). Esemekatkel on näha topelt joonega võremustrit, mille rombikujulise võre sees ilutseb liiliatempel.

Foto 24-25. Lihtne võremuster (AI 6332: N45); Keerukas võremuster (AI 4061: 4756).

Taimornament

Taimornament e. taime osade stiliseeritud kujutamise ei ole Eesti leidude seas eriti levinud. Stiliseeritud taimornamendiga noatupp leiti Tartust (TM 124: 1456). Ühel Tallinna Lahe noatupe tipu katkel (AM 1118: 17) võis olla taim- või joonornament. Selged taimornamendid leiab Pärnu noatupelt (foto 26). Noatupelt leiab lõiketehnikas taimornamendid eraldi käepideme- ja teraosas, mis ääristatud joontehnikas. Ülaosas on kujutatud marja ja allosas neljalehelist taime või ristikehina lehte. Taimede hulka kuuluks iseenesest ka liiliaõis, kuid erinevalt vabakäelisest taimornamendist on see tembeldusena eraldi klassifitseeritav.

Foto 26. Taimornament Pärnu noatupel (PäMu nr-ta).

Zoomorfne kujutis

Zoomorfne kujutis puuduks Eesti leidudelt, kui Tallinna Lahest poleks avastatud kaupmehe reisikasti. Kõik 16 noatuppe ja –katket on mingil määral dekoreeritud, millest zoomorfne kujutis on kolmel. Loomamotiiviga ühes kombineeriti ka geomeetrisi ja taimornamente. Tallinna Lahe noatupe käepideme esiküljel oli kujutatud tiiva alt tagasivaatavat lohet, kelle soomustatud saba läheb üle taimornamendiks. Säilinud katke tagakülge ehtisid üksteisega risti olevad põikjooned. Teise noatupe käepidemeosal oli kahe joontehnikas sisse pressitud kaarja joone all olendi selgesti eristuv silm, teised ta piirjooned olid hägustunud. Noatupp (AM 1118: 1) on imporditud 1280.aastatel Londonist (Sarv 2014: 16). Zoomorfne motiiv e. loomakujuline ornament tuli kasutusele 13. sajandil ning levis 14. sajandil (Leimus, Sarv 2012) ning oli populaarne Euroopas just keskaja lõpus.

Foto 27. Noatupp loomamotiiviga (AM 1118: 1).

6. Nahast noatuped Eesti keskaja linnaarheoloogilises materjalis

Eesti keskaegsed linnaarheoloogilised nahast noatuped jagunevad kaheks: ühendusega küljel ja ühendusega tagakülje keskel. Esimese grupi noatupedel on kasutatud omakorda kolme peamist ühendusviisi: õmblemist, neetimist ja metallklambriga ühendust. Teise grupi noatupedel on ühendus teostatud õmblusena.

6.1. Noatuped ühendusega küljel

Noatuped ühendusega küljel (tüüp A) on jagatud ühendusviisilt kolme alagruppi: neetidega, metallklambrist sulguriga ja õmblusega. Küljeühendusega noatuped on suuremalt jaolt ornameenteerimata, ent leidub ka dekoreeritud eksemplare. Küljeõmblusega ja ornameenteeritud noatupedest üks pärineb Tartust, neli kuuluvad Tallina Lahe leidude hulka, millest kaks on olnud lausa kaksiknoatuped. Needitud küljeühendus on veel ühel Pärnu ja kahel Tartu leiul. Tallinna liiliamustriga noatupe fragmendilt pole ühendusviis paraku tuvastatav.

6.1.1. Needitud noatuped

Küljeühendusega esemetest moodustavad eraldi grupi needitud noatuped. Peaaegu kõikidel on need vaid käepidemeosas. Erandiks on noatupp (foto , AI 6332: 81a), mis neediti teraosast. Needid asuvad käepidemeosa küljel (27 tk) aga mõnel juhul (3 tk) ka noatupe terves ulatuses, mis võis olla vajalik küljeühenduse tugevdamiseks. Noatuped on needitud käepidemeosast ühes veerus ülevalt alla. Neetide arv varieerub kolmest kaheksani, neist 3 tk kahel, 4 tk kolmel, 5 tk ühel ja 8 tk ühel. Seitsmel noatupel on needid alles ning need on kõik kahepoolsete peadega. Enamikel leidudel on need paraku välja roostetanud. Noatupel kasutatud neetidele võivad viidata nii augu kuju, omavaheline kaugus (mis õmblusega võrreldes on pikk), needijäljend nahapinnal (sh rooste) või ka lausa õmblusniidi jäljendi puudumine (Harjula, 2005: 33).

Foto 28. Needijäljenditega noatuped Tallinnast Sauna tänavalt (AI 6332: 81, 267, 182 ja 81a).

Eesti leidude seas on needitud noatuppesid 30 (26%), millest 23-l on näha needijäljendid. Neetidega noatuppede alagrupis on kuus metallklambriaga (19%) ja kolm (10%) ühendusõmblusega noatuppe. Leiud jagunevad dekoratiivsete ja funktsionaalsete elementide poolest järgmiselt: paarissälgud käepidemel (10 tk), narmad teraosas (1 tk). Kombineeritult leidus neid, mil lisaks paarissälkudele olid ka hambad (8 tk), narmad (3 tk) või metallklamber (1 tk). Ühel eksemplaril olid kõik kolm ehk nii sälgud, hambad kui klambrijalg (PäMu 25187 2662: 556). Needitud noatuppedel ei ole tavaliselt ülaosas aasasid. Siiski ühel (AI 6332:165) on käepidemeosa tehtud laiemalt, mistõttu mahuksid sinna kõrvuti ära nii needid, kui aasad. Seega on siin kaks ülaosa aasadega eset (AI 6332: 165 ja 81a).

Needitud küljeõmblusega noatuppede seas oli 3 tk ornamenteeritud (PäMu 25081: 4201; TM 115: 1391 ning TM A 40: 4503). Ühel neist oli ornament käepidemeosast sisse vajutatud poolkuu-kujulise stantsiga. Kui Eesti leidudest on see unikaalne, siis Soomest, Turu linnast leiti taolisi neli. Seal oli enamustel ühenduseks küljeõmblus, ent ühel siiski ka sarnaselt Eestiga neetidega õmblus (vt. Harjula 2005: 138, nr 125). Vasesulamist neetidega küljeühendusega noatuppi leiti Turust kümme, mida iseloomustasid Eesti omadega sarnaselt paarissälgud ülaosas ja hambad allosas. Paarissälgud esinesid Eesti leidudel 74% ning hambad ja narmad 41%.

Foto 29. Needitud noatuped. Vasakult: Tallinnast (AI 4061: 4147), Tartust (TM 45: 4569) ja Pärnust (PäMu 25187 2662: 556).

Needitud noatuppesid on Tallinnast leitud kuusteist, Tartust kümme ja Pärnust neli¹⁸. Arvukamalt leiti neid Tallinnast Sauna tn (10 tk). Üksik ese leiti Pärnus ühelt, Tallinnast ja Tartust kolmelt aadressilt. Suurim eksemplar (26 x 4 cm) kuulus Sauna tn leiule (AI 6332: 468). Väikseim (v.a esemekatke) aga Tartust pärit (TM 40: 2704) metallklambriga eksemplarile. Leiukontekst oli puudu kümnelt noatupelt. Sauna tn leiu puhul oli võimalik dateeringud kokku viia kõigi andmetega. Tartust on 13. saj II poole – 14. saj leide (TM A 115, TM A 77), Sauna tn leiud Tallinnast jäävad antud leidude alusel vahemikku 13. saj IV veerand – 14. saj.

¹⁸ Eesti needitud noatuped (7): AI 4061: 4147, TM 40: 2704-1, TM 45: 4026 ja 4569; PäMu 25187 2662: 482, 556, 1727. Needijäljenditega (23): Tallinnast AI 4061: 4235; AI 6332: 81, 81a, 115, 139, 162, 165, 182, 267, 468, 545; 6426: 21, 7146: 781, TLM 24098: 1787; Tartust TM A 40: 2265 ja 4503; TM A 45: 5016; TM A 77: 322 ja 323; TM A 115: 1391; TM A 124:1464; TM A 204 Aj 100:1; Pärnust PäMu 25081: 420).

6.1.2. Metallklambriga noatuped

Metallklambriga noatupedel on ühendusviisiks noatupe serva fikseerimine metallsulguriga, kus kaks nahaserva pressitakse klambri abil kokku. Klamber ei jookse esemel kogupikkuses, vaid on kinnitatud noatupe teraosale ülal peale käepideme osa. Tallinna Sauna tn eksemplaril on klamber tulnud noatupe küljest lahti, mistõttu saab näha kuidas see on tehtud, nimelt murti noatupe tipuni ulatunud metallkant tagasi üles, et tekiks nn konks eseme fikseerimiseks.

Metallklambritega noatuppesid iseloomustavad käepideme osas needid (5) või laiema aasad (4). Õmblust pole neil kasutatud, va ühel leiu käepidemeosa õmblus- või needijäljendid. Kaunistusviisideks neil noatupedel olid paarissälgud ülaosas (5), hambad allosas (2) ning narmad tipus (1).

Eesti arheoloogilises materjalis on säilinud metallklamber kolmel, neist kaks on Tallinnast ja üks Tartust. Jäljendile viidates võiks klamber olla veel üheksal eksemplaril, ent millest kolmel ei olnud see siiski tuvastatav. Järgnevalt on vaatluse alla võetud kolm metallklambriga ning kuus klambrita noatuppe.¹⁹ Neist 5 Tallinnast, 2 Pärnust ja Tartust. Tallinna leiukohtadena olid esindatud Raekoja plats, Vene tn 4 ning kolme leiuga Sauna tn. Tartust sai valimisse Kaubahall ja VII kvartal, Pärnut esindas 2 eset Pikalt tänavalt.

Metallklambriga noatuppedest suurim (23,5 x 4,5 cm) pärineb Tallinnast (6332: 32). Väikseim (12,5 x 2,5 cm) on Tartu ainus säilinud klambri eksemplar (TM 40: 2704). Metallklambriga noatupede hulka võivad kuuluda veel kõik fotol kujutatud noatuped. Servast klambri fikseeritaval noatupel võidi enne nahaserv lõigata sakiliselt, nn hammaste kujuliseks (vt sama foto, parempoolne Pärnu leid). Metallklamber võis kuuluda ka kahele Sauna tn noatupele (AI 6332: N-96 ja 165), sest nende ülaosas on laiad aasad ja kitsenev teraosa (vt AI 6332: 139).

Esemetest on dateeringud antud²⁰ Sauna tänava leidudele. Üks noatupp, mis saadi elamu E kultuurikihist, dateeriti 13.saj IV veerand – 14.saj algusesse. Kaks leidu pärinesid 14. sajandi I poolest (AI 6332: N-96 ja 165) ning tulid päevavalgele tollal põllule kuulunud alalt.

¹⁹ Eesti metallklambriga noatuped (3): AI 6331: 32; 6332: 134; TM A 40: 2704-1. Lisaks võis klamber olla ka (6): AI 6332: 165 ja N-96; AI 4061: 4147; TM A 45: 4569; PÄMu 25187: 2662: 556 ja 1727.

²⁰ Leiukontekstid on teada üheksast seitsmel (va AI 6331: 32 ja TM A 40: 2704-1) esemel.

Foto 30. Metallklambriga noatuped (TM 40: 2704, AI 6331: 32 ja AI 6332: 139).

6.1.3. Õmblusega noatuped

Selle grupi noatupedel on ühendusviis teostatud õmblusega. Noatuppesid, mida õmmeldi eseme pikemat külge pidi kokku ja millel õmblust oli võimalik eristada, on kokku 33. Nende juurde saab lisada veel 11 esemekatket, ent halvemini säilinutena neid siin ei käsitleta. Hoolimata sellest, et osade puhul oli kohati keerulisem vormi ja õmblusjoont defineerida, olid nad kõik küljeühendusega noatuped. Eraldi leidis veel seitse noatupekatket, millel olid võimalikud ka teised ühendusõmbluse variandid. Kuigi neil puudusid õmblusjälgendid, ei kuulunud neist ükski B-gruppi. Selle alagrupi esemed on enamuses meisterlikult teostatud ning rikkalikult ornameenteeritud. A-grupi ehk ühendusega küljele kuuluvate noatuppede hulgas on seega 33 õmblusega ja 11 võimaliku õmblusega katket. Käesolevasse peatükki koondatud küljeõmblusega noatuppedest leiti Tallinnast kakskümmend üks, Tartust kaheksa ja Pärnust kaks eset. Arvukuselt suurima noatuppede leiuaadressiks on Sauna tn (18 tk), üksikult aadressilt saadi Tartust kaks ja Tallinnast üks noatupp.

Foto 31. Küljeühendusega noatuped Tartust (TM 124: 1678; TM 115: 689 ja TM 45: 4268).

Küljeõmblusega noatupede puhul on esmajoones märgatav õmblusaukude suur varieeruvus (0,5–10mm), millest suurimatega olid seitse noatuppe (TM A 124: 1678). Neile lisandusid jämedama nõelaga teostatud õmblusaukudega esemed, mida oli sama palju. Jämedamad õmblusaugud moodustasid osakaalult 42%. Õmblusaukude seas leidis silmakujulisi, piklikke, nurksemaid ja ümmargusi, millest viimased võisid olla nahka sisse stantsitud.

Õmblusi teostati taimsest kiust materjalist nõõri ja niiti kasutades, mis oli aastasadade vältel paraku ära hävinenud. Kaks Tartu noatuppe õmmeldi kokku. Samuti võidi ühendusõmblusel kasutada nahast paela. Kolmel esemel on nahkpaelad õmblusaukudes säilinud (AI 6332: 75, 270; TM A 40: 2704). Kahel Tallinna leiul oli nahkpael põimitud tavalise eelpistega, Tartu leiul aga kasutati nahkpaelaga servapõimet. Lisaks ühendusõmblusele kasutati nahast paela teistelgi otstarvetel. Tartu noatupe (TM A 45: 4268) ülaserava on kinnitatud kaks pikka nahkpaela, millest sai vajadusel hõlpsalt kinni võtta ja noatupe vööle siduda. Üks Tallinna noatupp (AI 6332: 63) oli aga paelaga keskelt kokku sõlmitud. Sama ese oli ka siinsetest väikseim (14 x 3 cm). Mõõtudelt suurimaks (22 x 3,5 cm) osutus küljeõmblusega noatupedest Sauna tänava leid (AI 6332: 544). Pooltel küljeõmblusega noatupedel olid leiukontekstid. Vanimaks ajaperioodi kuulub 13. saj algusesse dateeritud noatupp (TM A 115: 383). Sauna tn leidudest vanim on aastatesse 1225-1275 dateeritud noatupp (AI 6332: 544). Hilisemaks dateeringuks on väljatoodud Sauna tn noatuped, mis pärinevad 14. sajandi algusest.

6.2. Noatuped ühendusega tagakülje keskel

Noatupedest õmblusega tagakülje keskel (27 tk) on enamik (88%) ornameenteeritud, vaid kolmel puudus ornament. Kõigil oli ühendus teostatud õmbluse kaudu. Ornameenteeritud noatupesid on 33 tk, millest üheksa kuulub külgmise ühendusega noatuppedele ning 24 tagaküljeõmblusega eksemplaridele.

Vasest otsaga noatupp (PäMu 25341 A 2663: 3) leiti arheoloogilistelt uuringutelt Malmö ja Munga tänavate ristilt ühes kahe lauanoaga. Viljandi ainsal noatupel (VM 11084: 041, foto) on peen keerukas võremuster, mis markeerib esiküljel kaunilt noa käepideme- ja teraosa ning on allosas raamistatud piiramata pinnaks.

Foto 32. Ornameenteeritud noatuped (AI 6426: N7; PäMu 25341 A 2663-3; VM 11084: 041).

Kokkuvõte

Magistritöös „Vöö kantavad esemed – nahast kott ja noatupp Eesti keskaja linnaarheoloogilises materjalis“ uuriti Eesti keskaja kolme hansalinna – Tallinna, Tartu ja Pärnu nahast kotti ja noatuppe. Antud uurimistöös kaardistati ja kirjeldati Eesti keskaegseid linnaarheoloogilisi nahast aksessuaare ning selgitati välja nende tüpoloogiad ja valmistamistehnoloogiad. Uurimisküsimused olid: Millistelt linnaarheoloogilistelt kaevamistelt on Eestis leitud nahast kotte ja noatuppe? Millise osakaalu moodustavad nad Eesti keskaegsetest linnaarheoloogilistest nahaleidudest? Kuidas jagunevad leiud tüpoloogiliselt? Milliseid õmblus- ja kaunistusvõtteid on nende juures kasutatud?

Uurimus jaguneb kuueks peatükiks. Esimeses peatükis on antud ülevaade linnades aset leidnud arheoloogilistest kaevamistest. Teises peatükis tuleb juttu keskaja linnakorraldusest, nahaerialadest ja käsitöömeistritest ning sellest, mida tollase linnaelaniku rõivastuse juures nahast aksessuaaridena vöö peal kanti. Kolmandas peatükis vaadeldakse keskaegsete nahast kottide tüpoloogiad, valmistamisviise ning nahatöötlemise tehnikad. Neljandas peatükis on kirjeldatud Eesti linnaarheoloogilisi nahast kotte, seda iga eseme juures peatüdes. Viies peatükk keskendub noatupe tüpoloogiale, valmistamistehnoloogiatele ning nahatöötlemise tehnikatele ja kaunistusviisidele. Viimane peatükk on jagatud esemetüpoloogiale tuginedes kaheks, kus analüüsitakse noatuppe vastavalt tema ühendusviisi alagrupile. Esmalt on esitletud küljeühendusega noatuppede funktsionaalseid ja dekoratiivseid elemente ning seejärel vaadeldud noatuppe ühendusõmblusega tagakülje keskel.

Eesti arheoloogilised kotid jagunevad tüpoloogiliselt kukruks (10), taskuks (4) ja vöökotiks(6). Taskutena on esindatud üks münditasku, vöökoti lisatasku ja kaks jäärakotti. Vöökotid jagunevad kahte gruppi: koti ülaosas asuvate vööaasadega ning koti tagaküljes asuvate sisselõigetega vöökottideks, neist neli kuuluvad esimesse ja kaks teise gruppi (AI 7032: 1430/1 ja TM A 115: nr-ta). Kõik vöökotid on saadud erinevatelt leiuaadressidelt. Kolm vöökotti saadi Tartust, kaks Tallinnast ja üks Pärnust. Kolme hansalinna näitel võib Eesti keskaegsed kotid dateerida ajavahemikku 13. saj algus kuni 17. saj algus.

Eesti keskaegsete linnade arheoloogilistelt kaevamistelt saadud noatupedel on kasutatud peamiselt küljeühendust (75%). Noatuped ühendusega küljel (tüüp A) jagunevad järgmiselt: needitud, metallklambriga fikseeritud ja õmmeldud eksemplarid. Ülaosast needitud noatuppi on kokku 29 (25%), millest needid on säilinud seitsmel. Noatuppe on kokku 114, mis jagunevad tüpoloogiliselt küljel oleva õmblusega ja tagakülje keskmise ühendusega noatupeks.

Teise alagruppi kuuluvad ornameenteeritud noatuped õmblusega tagakülje keskel (28 tk). Ülaosast needitud noatuppi on kokku 29 (25%), millest needid on säilinud seitsmel. Suurema osakaalu moodustavad esimese tüübi noatuped (75%). A-tüüpi noatuped (87tk) jagunevad omakorda Ühendusõmbluse järgi: neetidega, metallklambriga ja õmmeldud. Allosast metallklambriga fikseeritud noatuppi leidis kolm, mille võib lisada veel kaks (4%) võimalikku sarnase ühendusviisiga eset. Eesti noatuppedest on õmblust kasutatud 81 eksemplaril (70%), neist 53 Tallinast, 20 Tartust, 7 Pärnust ja üks Viljandist. Õmmeldud noatuped jagunevad omakorda kaheks: küljeõmblusega ja tagakülje keskel asuva õmblusega esemeteks.

Summary

Medieval Knife scabbards and Leather Pouches in Estonian Urban Archaeological Findings.

This thesis focuses on medieval urban archaeological leather accessories, of which two types of objects have been chosen -- the pouch and the knife scabbard. These were common in the Middle Ages as practical but also eye-catching commodities in the clothing of both men and women. Both things have in common the fact that they can be attached to the waist.

The aim of this thesis is to map and describe Estonian medieval urban archaeological leather accessories, such as the pouch and the knife scabbard and to determine their typologies and manufacturing technologies.

The research questions are same for both aforementioned items. Firstly, from which urban archaeological excavations in Estonia have there been findings of leather pouch and knife scabbards? Secondly, what is the proportion of those findings from medieval Estonian urban archaeological leather findings in general? How are the findings divided typologically? And lastly, what kind of stitching and decoration techniques have been used while making them?

The paper is divided into six chapters. In the first chapter, an overview is given of archaeological leather findings in the example of three medieval Estonian Hanseatic Cities. The second chapter concerns leatherwork. The third and fourth chapter focuses on the sac and the knife scabbard accordingly, where an overview of the division of typologies, dimensions and stitch types is given. Moreover, an overview of the leather design techniques and ornaments of these items is given. The fourth chapter maps leather bags in medieval Estonian urban archaeological material. There are 22 leather bags in the sample and they are divided into three types: drawstring pouches, pouches and girdle purses. The fifth chapter maps medieval leather knife scabbards and their impressions. There are 114 items in the sample in total and they are typologically divided by the placing of the seams into side seamed and back seamed sheaths. The sixth chapter is about medieval knife scabbards in Estonian urban archaeological material.

The vast majority of Estonian archaeological leather findings, as much as 90 - 95%, consist of findings of pieces of footwear, followed by the remains of leatherwork. The third category in terms of frequency of the findings are knife scabbards and sword sheaths and only the fourth most frequent findings are bags. The fifth most numerous findings are belts and girdles.

Although the knife scabbard and the pouches are wearable on the belt, neither the belts nor the metal fittings of accessories have been studied in this paper.

Knife scabbards correspond in terms of their shape to the shape of knives, they can have a straight, round or a concave back or even angled back. They can also have a sharp or a blunt end.

There are 114 knife scabbards in total in this paper, which are typologically divided into those that are side seamed (type A) and those that are back seamed (type B), the majority of knife scabbards (75%) are those of type A. A-type knife scabbards (of which there are 87 in the paper) are further divided by the placing of their seams: riveted seams, metal fitting and stitched seams. The second group consists of ornamented knife scabbards that are back seamed (28 in the paper). The knife scabbards of this group are findings that are generally ornamented and eye-catching. In fact, only three knife scabbards did not have ornaments.

When one examines the knife scabbards with the simplest design then one will find out that there were 47 of such findings in Estonia (40% from knife scabbards in total). Most ornamented knife scabbards are found in Pärnu. The population there was small in the Middle Ages, however due to trading partners from Europe, the population was the wealthiest in comparison with Tallinn. This is proven by well-designed knife scabbards and girdle bags.

Leather accessories have turned out to be a versatile type of finding, which definitely stand out from hundreds of footwear pieces. This thesis is the first attempt to map the leather knife scabbards and bags from medieval Estonian leather findings. One of the rarest collections of findings comes from the Bay of Tallinn and it included unique zoomorphic knife scabbards with dragons, which belonged to the travel box of a merchant from late 13th century. In this paper, leather accessories that can be attached to the waist, such as the pouch and the knife scabbard, are represented, dated from the 13th to the beginning of the 17th century. The findings of three Estonian Hanseatic Cities confirm that in the Middle Ages, the citizens of Reval, Dorpat and Pernau wore eye-catching accessories that were made by European leather craftsmen or in their example.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Leidude peanumbrid kaevamiste järgi

AM 1118

AI 4061, 6004, 6166, 6331,6332, 6426, 6456, 6567, 7032, 7146.

TLM 24098, 27426, 29869

TM A 92, 40, 45, 51, 77, 115, 124, 204

PäMu 25187 A 2662, 25081 A 2660, 25341 A 2663

VM 11087

Allikate lühendid

AI – TLÜ Arheoloogia teaduskogu

AM – Eesti Ajaloomuuseum

TLM – Tallinna Linnamuuseum

TM – Tartu Linnamuuseum

TÜ – TÜ arheoloogiakogu

PäMu – Pärnu Muuseum

MuIS – Eesti muuseumide infosüsteem

ERM – Eesti Rahva Muuseum

TVKA – Tallinna Kultuuriväärtuste Amet

AI arhiiv – TLÜ Arheoloogia teaduskogu arhiiv

Käsikirjad

Aus, T. 1997. Tallinn Lossiplats, Toomkooli tn. Toompea. Trass Lossiplatsil ja Toomkooli tn. Järevalvetööde aruanne. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Kadakas, V., Haak, A., Russow, E., Saluäär, U., Sarv, K. 2002. *Archaeological Investigations in Pärnu*. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2002, lk 179–209.

Keedus, E. 2003. Arheoloogilised kaevamised Tartus, H. Treffneri Gümnaasiumi territooriumil. Arheoloogilise naha konserveerimisprotokoll. Tartu. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Nurk, R., Karro, K., Kadakas, V., Toos, G. 2010. Arheoloogilised uuringud Tallinnas Eesti Kunstiakadeemia krundil Tartu mnt 1. Tallinn. Käsikiri TLA muinsuskaitse osakonnas.

Piirits, P. 2012. Arheoloogilised uuringud Pärnus Uus-Pühavaimu tn. Käsikiri Pärnu Muuseumis.

Piirits, P. 2000. Arheoloogilised kaevamised Tartus H. Treffneri Gümnaasiumi hoovi O-osas. Tartu. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Putnis, M. 1935. Tubakakott. [Seminaritöö]. Tartu Ülikool. Tartu. Käsikiri Eesti Rahvamuuseumis.

Tamm, J. 1982. Tallinn, Vana-Tooma 5, 1982.a. arheoloogilise leiumaterjali teaduslik analüüs. Kõide II. Tallinn. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Valk-Falk, E. 1984. Tallinn Vana-Tooma t. 1982.a. arheoloogiliste nahaleidude konserveerimisaruanne. Tallinn. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Valk-Falk, E. 1984. ENSV Riikliku Kunstimuuseumi restaureerimisosakonna arheoloogilise naha konserveerimise aruanne. Tallinn. Käsikiri TLA muinsuskaitse osakonnas.

Vissak, R. 2000. Jäätmekastide leiukomplekside kirjeldused ja analüüs. – Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Tartus H. Treffneri Gümnaasiumi O-osas. Tartu. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Vissak, R. 1990. Tartu vanalinna VII kvartali lääneosa arheoloogiliste väliuurimiste vahearuanne. Tallinn. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Kasutatud allikad

- Cameron, E.** 2007. *Scabbards and Sheaths from Viking and Medieval Dublin*. National Museum of Ireland.
- Cowgill, J., Neerdaard, De M., Griffiths, N.** 2003. *Knives and Scabbards. Medieval Finds From Excavations in London: 1*. Woodbridge: Boydell Press.
- Edussaar, E.** 2009. Eesti hilismuinas- ja varakeskaegsed noatuped: valmistamise tehnoloogia. [Diplomitöö]. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool.
- Geoff, E., Pritchard, F.** 2002. *Dress Accessories c.1150–c.1450*. Woodbridge: Boydell Press.
- Goubitz, O.** 2007. *Purses in Pieces. Archaeological Finds of Late Medieval and 16th-century Leather Purses, Pouches, Bags and Cases in the Netherland*. Zwolle: Stichting Promotie Archeologie.
- Groenman van Waateringe, W.** 1988. *Leather from Medieval Svendborg*. – The Archaeology of Medieval Svendborg no 5.
- Harjula, J.** 2005. *Sheaths, Scabbards and Grip Coverings: The Use of Leather for Portable Personal Objects in the 14th–16th Century Turku*. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku.
- Hirsik, M.** 2017. Viisteist arheoloogilist nahast kotti. – *Studia Vernacula*, Leivanumber, nr 8, lk 140–154. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond.
- Kaplinski, K.** 2015. Tallinn – meistrite linn. Tallinn: Koolibri.
- Keeman, M.** 2015. Kivijärve kuljustega noatuped. [Diplomitöö]. Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Leimus, I., Sarv, K.** 2012. Unikaalne leid Tallinna lahest. – *Vana Tallinn XXIII (XXVII)*, lk 96–123. Tallinn: Estopol.
- Manninen, I.** 2017. Eesti rahvariiete ajalugu. Eesti Rahva Muuseum.
- Mould, Q., Carlisle, I., Cameron, E.** 2003. *Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*. – The Archaeology of York. The Small Finds Vol 17/16.

- Mägi, M.** (koost.) 2003. Eesti aastal 1200. Tallinn: Argo.
- Mäll, J.** 2004. Arheoloogilise kultuurikihi spetsiifikast Tallinna vanalinna territooriumil. – Muinasaja teadus, 14, lk 249–268.
- Mäll, J., Russow, E.** 2003. Kuidas otsiti Kalevipoja parteipiletit – 50 aastat arheoloogilistest kaevamistest Tallinnas Raekoja platsil. – Arheoloogiga Läänemeremaades: Uurimusi Jüri Seliranna auks. Muinasaja Teadus 13, lk 173–200.
- Pruus, R.** 2010. Keskaegsed jäätmekastid Tartus Munga tn 12 hoovis. [Bakalaureusetöö]. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut
- Põltsam-Jürjo, I.** 2002. Eesti ala linnaelanike rõivastus 14. sajandi teisest poolest 16. sajandi keskpaigani. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2, lk 22–43.
- Rajando, K.** 2014. Lisaks nahale, luule. – Loomast loodud. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 65–74.
- Reest, K.** 2012. Keskaegsed nahaleiud Tartus kolme leiukompleksi analüüsi põhjal. [Bakalaureusetöö]. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu.
- Russow, E., Valk, H., Haak, A., Pärn, A., Mäesalu, A.** 2006. Keskaja euroopaliku kultuuri arheoloogia: linnad, kirikud, kloostrid ja kivilinnused. Arheoloogiline uurimistöo Eestis 1865–2005. Eesti arheoloogia, 1. <http://www.arheo.ut.ee/ArheoLugu.htm>. 7.05.2019.
- Ränk, A.** (koost.) 1995. Eesti Etnograafia Sõnaraamat
- Samorokov, M.** 2012. Naha töötlemine keskaegses Uus-Pärnus läbi kirjaliku ja arheoloogilise materjali. [Magistritöö]. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu.
- Sarv, K.** 2014. Naha- ja luutöö muinas- ja keskaegses Eestis. – Loomast loodud. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, lk 21–30
- Sarv, K., Sokolovski, V.** 2006.a Sauna tn 10 hoovi arheoloogiliste kaevamiste noatuped. – Muinasaja Teadus 18. Tallinn-Tartu, lk 319–330.
- Sarv, K.** 2006.b Keskaegsetest jalatsitest Tallinna arheoloogilise materjali põhjal. – Varia Historica I. Eesti Ajaloomuuseum. Tallinn, lk 30–42.

- Sarv, K.** 2006.c Nahaleide Narva linnas Suur tn 22–26 toimunud arheoloogilistelt kaevamistelt. – Narva Muuseumi toimetised 6. Narva, lk 39–51.
- Sarv, K.** 2004. Arheoloogiline nahk kui infoallikas. Muinasaja Teadus (333–346).. Ajaloo Instituut.
- Sarv, K.** 2003. Arheoloogiline nahk kui infoallikas. – Muinasaja teadus 14, lk 333–346.
- Sarv, K.** 2000. *Finds of leather footwear from the excavations at Sauna Street 10 in Tallinn* – Arheoloogilised välitööd Eestis: Ajaloo Instituut, lk 79–85.
- Selirand, J.** 1970. Eesti naiste noatuped. *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Valgus: Tallinn.
- Tarakanova, S., Saadre, O.** 1955. Tallinnas 1952. –1953. Aastal teostatud arheoloogiliste kaevamiste tulemusi. – Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I, lk 11–45.
- Teder, I.** 2004. Naha- ja köitekunsti ajalugu. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Teder, I., Allas, A., Kala, A., Kalm, M., Külv, T., Paulus, K., Vallikivi, M.** (toim.) 2001. Kunstileksikon. Tallinn: Eesti Klassikakirjastus.
- Thursfield, S.** 2015. *Medieval Tailor's Assistant: Common Garments 1100-1480*.
- Tiko, A.** 2014. Keskaegsed majapidamised Tallinnas Sauna tn 8/10 kaevamiste näitel. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.
- Viires, A.** 2006. Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade. Ilo: Tallinn.
- Willemsen, A.** 2012. „*Man is a sack of muck girded with silver: Metal Decoration on Late-medieval Leather Belts and Purses from the Netherlands*“. – *Medieval Archaeology* 56, lk 171–202.
- W.-Wyszkowska, A. Kowalska** (eds.) 2009. *Studies on the Medieval Leather Production*. Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences

Lisa 1. Tabel. Eesti arheoloogilised nahast kotid ja noatuped

Number	Nimetus	Lühikirjeldus	Mõõdud (kõrgus/ pikkus x laius)
AI 4061: 3016	Kukkur	Ümmargune, krookeavadega (pinnalaotus)	dm 11 cm
AI 4061: 4546	Kukkur	Ristkülikukujuline, õmblused külgedel, ülaosas krookeavad	6,5 x 11 cm
AI 6004: 500	Kukru katke	Ristkülikukujuline, krookeavadega (pinnalaotus)	20 x 10,5 cm
AI 6166: 368	Vöökoti katke	Ülaosa aasad pronksist ehisnaastudega	7 x 11 cm
AI 6332: nr-ta	Münditasku	Ristkülikukujuline, krookeavadeta	6 x 3 cm
AI 6332: 309	Kukkur	Ristkülikukujuline, krookeavadega	9 x 13,5 cm
AI 6332: N-517	Kukkur	Ruudukujuline, krookeavadega	15,5 x 14,5 cm
AI 7032: 1430/1	Vöökott	Servakandiga ääristatud vööpoolne külg ühes koti paksusega, millel vertikaalsed paarissälgid koti keskosas	7,5 x 15 cm
TLM 24098: 989	Kukru katke	Krookeavadega (pinnalaotus), krookeavas nahkpaela katke.	37,5 x 17,5 cm
TLM 27426: 1A	Kukkur	Kotisuu kokku kroogitud avasid läbib kaks nahkpaela. Alaosas neli narmastuttidega nahkriba	18 x 19 cm
TM A 40: 4389	Kukkur	Kotisuu kokku kroogitud avasid läbib kaks nahkpaela	11,5 x 11,5 cm
TM A 45: 12	Vöökott	Ülaosa vööaasade keskel tilgakujuline avaus. Vöökotil on ümaram kilbikujuline klapp, mille sees tasku. Koti põhimaht jaguneb kaheks suuremaks taskuks, mille esiosas õmblusaugu jäljendid kahest taskupaunast, mille mõlema taga üks	15,5 x 13,5 cm

		sisselõige tasku avauseks. Vöö laius olnud 2,5 - 3 cm.	
TM A 45: 4275/2	Jäärakott	Ülaserv hävinenud	9 x 9 cm
TM A 45: 4275/3	Jäärakott	Ülaosa servakandina tagasi keeratud (12 mm), kus kaks horisontaalset krookepilu (10 mm). Välimiseks küljeks naha pahupool	7,5 x 7,5 cm
TM A 45: 4578-1	Kukkur	Ümmarguste krookeavadega, topelt õmblusreaga	15 x 13 cm
TM A 92: 81	Kukkur	Kotisuu kokku kroogitud avasid läbib kaks nahkpaela. Koti ühe külje keskosas horisontaalne rebend	9,5 x 7 cm
TM A 92: 5201/1-3	Kukru taskud	Kahest põhidetailist. Pirnikujuliselt vormitud rahapauna ääristab servakant, ülaosas augud	11 x 9,5 cm
TM A 115: nr-ta	Vöökott	Ornamenteeritud joontehnikas lai rombimuster	8 x 15,5 cm
TM A 115: 817/1-12 I	Vöökoti katke	Kahe vööaasaga, koti keskosas avaus (pinnalaotus)	23,5 x 20,5 cm
PäMu 25187 A 2662: 563	Vöökoti katked	Kilbikujulised detailid, ornameenteeritud (õmbluspiludest aplikatsioon)	11 x 11,5 cm
AI 4061: 2079	Noatupp	küljeõmblusega	19 x 2 cm
AI 4061: 4147	Pussitupp	needid küljel, paarissälgud ülaosas. Õmbluseta	17,5 x 3,5 cm
AI 4061: 4235	Pussitupe katke	ülaosa katke, õmblusaugud ja needijäljendid küljel	14 x 4 cm
AI 4061: 4236	Pussitupe katke	küljeõmblus, laiad aasad ülaosas	14,5 x 4 cm
AI 4061: 4756	Noatupp	Õmblus tagakülje keskel ja nahapaksuses, ornameenteeritud, lisanoatupp	9,3 x 2,2 cm

TLM A 47: 11425/4	Noatupp	küljeõmblusega (noatupp halvasti säilinud)	13,5 x 2,5 cm
AI 6331: 32	Noatupp	Metallklambriga ühendus, laiad aasad ülal ja narmad all. Õmblusteta	23,5 x 4,5 cm
AI 6332: N-45	Noatupp	Õmblus tagakülje keskel ja nahapaksuses	18,5 x 3,5 cm
AI 6332: 63	Noatupp	küljeõmblus, naharibaga keskelt kokku sõlmitud	14 x 3 cm
AI 6332: 75	Noatupp	küljeõmblus, naharibaga õmbluspõime läbi küljeaasade	19 x 4 cm
AI 6332: 81	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal ja hambad allosas	16,8 x 3,2 cm
AI 6332: 81a	Noatupp	Laiad aasad ülaosas, needi- või õmblusaugud all ning narmad noatupe tipus ja küljel	17,5 x 4 cm
AI 6332: 82	Noatupp	needijäljendid, aasad või õmblusaugud ülaosas, narmad all	18,7 x 4 cm
AI 6332: 83	Noatupe katked	noatupe ülaosa katked (pinnalaotusena), õmblus küljel nahapaksuses, topelt paarissälgud ülaosas, narmad küljel ja all	14 x 4 cm
AI 6332: 91	Noatupp	õmblus ja needijäljendid küljel	16 x 5,3 cm
AI 6332: 95	Noatupp	õmblus küljel ja ülaserva nahapaksuses	18,5 x 3 cm ? (tippu pole)
AI 6332: N-95	Noatupp katkena	õmblus küljel (naharibaga), halvasti säilinud	19,5 x 3 cm
AI 6332: N-96	Noatupp	laiad aasad ülaosas	16 x 4 cm
AI 6332: 115	Noatupp	needijäljend ülaosa küljel, topelt paarissälgud ülaosas ja hambad küljel	23 x 3 cm

AI 6332: 134	Noatupp	Metallklambriga ühendus, laiad aasad ülaosas	16 x 2,5 cm
AI 6332: 139	Noatupp (pistoda tupp)	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal ja trapetsikujulised hambad allosas	25 x 2,5 cm
AI 6332: 146	Noatupe katke	ülaosas aas, õmblussälgud küljel, noatupp halvasti säilinud	15,5 x 3,5 cm
AI 6332: 162	Noatupe katke	noatupe ülaosa. needijäljed küljel, paarissälgud ülal	11 x 3 cm
AI 6332: 165	Noatupp	laiad aasad ja needijäljendid ülaosas	13 x 4 cm
AI 6332: 174	Kolmiknoatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	26 x 7,5 cm
AI 6332: 182	Noatupp	õmblus ja needijäljendid küljel, paarissälgud ülaosas	20,5 x 4,8 cm
AI 6332: 187	Noatupp	õmblus ja needijäljendid küljel	14,5 x 4 cm
AI 6332: 252	Noatupp	õmblus küljel	20 x 3,5 cm
AI 6332: 267	Noatupp	õmblus ja needijäljendid küljel, paarissälgud ülaosas	18,5 x 3,5 cm
AI 6332: 270	Noatupp	õmbluspõime naharibaga läbi küljeasade	18,5 x 3 cm
AI 6332: 280a	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	21,5 x 2,5 cm
AI 6332: N-280b	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	21,5 x 3 cm
AI 6332: 295	Noatupp	õmblus küljel	18,5 x 4 cm
AI 6332: N-298	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	24,5 x 4 cm
AI 6332: 344	Noatupe katke	noatupe katke, õmblus küljel	6,5 x 3cm
AI 6332: N-387	Noatupp	õmblus küljel, noatupe detailid naharibaga kokku põimitud	18,5 x 4 cm
AI 6332: 422	Noatupp	aasad ja needijäljendid	14,5 x 3,5 cm

AI 6332: 429	Noatupp katketena	õmblus küljel, noatupp kahest detailist	15 x 3,5 cm
AI 6332: 431	Noatupp	õmblus küljel, aasad ülal, narmad all	20 x 3,5 cm
AI 6332: N-431	Noatupp katkena	õmblus küljel (naharibaga), halvasti säilinud	19 x 4 cm (räbal)
AI 6332: 454	Noatupp	õmblus küljel, narmad allosas	19 x 4,5 cm
AI 6332: 468	Noatupp	needijäljendid küljel, topelt paarissälgud ülal ja narmad all	26 x 4 cm
AI 6332: 478a	Noatupp	õmblus ja needijäljendid küljel	17 x 4 cm
AI 6332: 478b	Noatupp	õmblus küljel, aasad	19 x 4,5 cm
AI 6332: 512	Noatupe katke	noatupe katke, õmblus küljel	6,5 x 4,5 cm
AI 6332: 544	Noatupp	õmblus ja sisselõiked küljel	22 x 3,5 cm
AI 6332: N-545	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülaosas	20 x 3,3 cm
AI 6332: 546	Noatupp	õmbluspilud küljel, trapetsikujulised hambad allosas	18,3 x 3,7 cm
AI 6426: 6	Noatupe katke	noatupe katke (halvasti säilinud), õmblus küljel ja nahapaksuses	15,5 x 3,5 cm
AI 6426: N/7	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud, kaarjas pilu ülaosa keskel	22,5 x 3,5 cm
AI 6426: N/8	Noatupe katke	noatupe katke. Ornamenteeritud tempelpimetrukis, õmblus nahapaksuses, needijäljendid	8,5 x 4 cm
AI 6426: 21	Noatupe katke	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal ja narmad allosas	15 x 2,5 cm
AI 6456: 70	Noatupe katke	noatupe ülaosa, õmblus või needijäljend	14 x 3,5 cm
AI 7146: 158	Noatupp	laiad aasad ülaosas, narmad küljel	19,5 x 3 cm
AI 7146: 407	Noatupp	paarissälgud ülaosas	14,5 x 2 cm

AI 7146: 604	Noatupe katke	noatupe katke (halvasti säilinud), õmblus küljel	13 x 3 cm
AI 7146: 781	Noatupe katke	õmblus küljel, needijäljendid, sisselõikepaarid ülaosas	16 x 3,5 cm
AM A 1118: 1	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud. Tagakülje ülaosa hävinud, noatera sisse roostetanud.	18,5 x 3,8 cm
AM A 1118: 2, 15	Kaksiknoatupp katketena	Kaksiknoatupe esikülje alaosa (nr 2 a) ja tagakülje alaosa katke (nr 15 b), õmblus küljel, ornamenteeritud. Noatera sisse roostetanud	a. 15,5 x 4 cm; b. 12,6 x 2,1 cm
AM A 1118: 3, 4, 5	Noatupp katketena	Noatupe ülaosa (3, a) ja alaosa katke (4, b); noa puidust (karjala kask) käepide (5). Markeeritud eraldi noa käepideme ja -teraosa, mille sees puittugevdus. Õmblus küljel, ornamenteeritud	a. 12,5 x 4 cm; b. 11 x 2,3 cm
AM A 1118: 6, 12, 45	Kaksiknoatupp	Kaksiknoatupe käepidemeosa (6, a) ja -noatupe ülaosa (12, b). Tagakülg halvas seisus; Noa puidust käepide (45). Õmblus küljel, ornamenteeritud	a. 20,7 x 4,8 cm; b. 5,6 x 4 cm
AM A 1118: 7	Noatupp katketena	Noatupe ülaosa katked (7, a). Õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	a. 18,2 x 3 cm;
AM A 1118: 8	Noatupe katked	Noatupe alaosa katke (8), kuulub nr 7 juurde. Õmblus tagakülje keskel.	b. 12 x 2,7 cm
AM A 1118: 9, 10	Noatupe katked	ülaosa (9) on 3/4 ulatuses hävinud. Õmblus küljel, ornamenteeritud; Noa puidust käepide (10). Kiilukujulise läbilõikega üheteraline nuga.	9,2 x 2,9 cm

AM A 1118: 11	Noatupe katke	(ülaosa), õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	6,6 x 3,2 cm
AM A 1118: 13	Noatupe ktk	noatupe ülaosa, õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	4,9 x 2,8 cm
AM A 1118: 14	Noatupekatke	Noatupe ülaosa, mille külge roostetanud noa käepideme rõngas. Selle sees puitu ja metallist noa ktk.	9,2 x 3 cm
AM A 1118: 16	Noatupe katke	Noatupe alaosa tipp, õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	6,5 x 2 cm
AM A 1118: 17	Noatupe katke	Noatupe alaosa tipp (17), õmblus tagakülje keskel ornamenteeritud	4,8 x 2,5 cm
AM A 1118: 18	Noatupe katke	Noatupe alaosa tipp (18), õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud. Sees noa katke	6,2 x 2,8 cm
TLM 24098: 1787	Noatupp katkena	Needijäljendid küljel, paarissälgud ülaosas, allosa halvasti säilinud	16 x 3,5 cm
TLM 24098: 1824/1	Noa- või mõõgatupe katke	noatupe alalosa katke, õmblus tagakülje keskel, ornamenteerimata	17,5 x 2 cm
TLM 24098: 1824/5	Noatupp	väike noatupp, õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	5 x 1,2 cm
TLM 29869: 60	Noatupe katke	õmblus tagakülje keskel, ornamenteerimata	7 x 3 cm
TM A 204/Aj 100:1	Kaksiknoatupp	kaksiknoatupp, ülaservas aas, küljeõmblus ja needijäljendid	19,5 x 5 cm
TM A 204/Aj 100:2	Noatupp	küljeõmblus, ülaservas aas, keskosas kaarjas pilu	19,5 x 3 cm
TM A 40: 2265	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal ja narmad all	17 x 2,5 cm

TM A 40: 2702	Noatupp	õmblus küljel	18 x 4,5 cm
TM A 40: 2704a	Noatupp	Metallklambriga ühendus ja needid küljel, paarissälgud ülaosas	12,5 x 2.5 cm
TM A 40: 2704b	Noatupp	küljel õmbluspõime naharibaga	22 x 4 cm
TM A 40: 4503	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, needijäljendiga, ornamenteeritud (poolkuu-kujulised sisselõiked)	26 x 2,5
TM A 45: 9	Pussitupp	õmblus küljelt tagakülje keskosani ja ülaservast keskele alla. Ažuurtehnikas ristid ülaservas ja keskelt alla.	15,5 x 3 cm
TM A 45: 11	Pussitupp	õmblus küljelt tagakülje keskosani. Ülaservas nõgus süvend, topelt paarissälgud, trapetsikujulised hambad noatupe teraosa servades	21 x 3 cm
TM A 45: 4026	Noatupp	needid küljel, paarissälgud ülaosas, hambad/narmad allosas	15,5 x 3 cm
TM A 45: 4026-2	Noatupe katke	noatupe katke, õmblus küljel nahapaksuses	13 x 2,5 cm
TM A 45: 4061	Noatupe katke	õmblus küljel, halvasti säilinud	15 x 4 cm
TM A 45: 4235	Noatupe katke	õmblus küljel, noatupp halvasti säilinud	17 x 2,5 cm
TM A 45: 4268	Pussitupp	õmbluspilud küljel, ülaosa murdejoonel lai avaus, ülal nahkpaelad	21 x 3,5 cm
TM A 45: 4569/2	Pussitupp	needid küljel, naharibadega põime läbi topelt paarissälkude, hambad allosas	18 x 2,5 cm
TM A 45: 5016	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal, trapetsikujulised hambad allosas	17 x 2,6 cm

TM A 51: 3115	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteerimata	15,5 x 3,5 cm
TM A 51: 5074	Noatupp	küljeõmblus ja needijäljendid	19 x 3,3 cm
TM A 77: 314	Noatupe katke	noatupe alaosa, õmblus küljel, needijäljend	14,5 x 3,5 cm
TM A 77: 320	Noatupp	küljeõmblus ja needijäljendid. noatupp halvasti säilinud	16 x 4 cm
TM A 77: 322	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal, hambad allosas	17 x 3,5 cm
TM A 77: 323	Noatupp katketena	needijäljendid küljel, paarissälgud ülaosas	23,5 x 3,5 cm
TM A 115: 383	Noatupp	needijäljendid ülal, õmblus küljel, paarissälgud ülaosas	20 x 3,5 cm
TM A 115: 689	Noatupp	küljeõmblus, ülaservas nõgus süvend, paarissälgud käepidemeosas, , narmad allosas	19 x 3,5 cm
TM A 115: 943	Noatupp katketena	õmblus külgedel, metallist ehisneetidega muster	16,5 × 3,5 cm; 14,0 × 3,7 cm; 7,0 × 3,0 cm
TM A 115: 1391	Noatupp	ornamenteeritud noatupp. needijäljendid küljel, keskosas kaarjas pilu, pikad nahkpaelad noatupe käepidemeosas	20,5 x 3,7 cm
TM A 124: 1456	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	16,5 x 2,7 cm
TM A 124: 1464	Noatupp	needijäljendid küljel, paarissälgud ülal ja hambad allosas	14 x 2,2 cm
TM A 124: 1678	Noatupp	õmblus küljel, suured õmbluspõime augud	16,5 x 4 cm
TM 133: 3440	Noatupp	õmblus küljel, noatupp halvasti säilinud	22,5 x 3,5 cm
PäMu 25081 A 2660: 10/1-2	Noatupp katketena	noatupe katked, õmblus tagakülje keskel ja nahapaksuses, ülaservas nõgus süvend, ornameenteeritud	15 x 3 cm

PäMu 25081 A 2660: 420/1-13	Noatupp	ornamenteeritud noatupp. needijäljendid küljel	11 x 2 cm
PäMu 25187 A 2662: 482	Noatupe katke	noatupe ülaosa. Needid küljel, paarissälgud	9 x 3 cm
PäMu 25187 A 2662: 556	Noatupp	needid küljel, topelt paarissälgud ülaosas, hambad allosas	16,5 x 2,5 cm
PäMu 25187 A 2662: 560	Noatupp	õmblus küljel, narmad ja hambad allosas	17,5 x 4,5 cm
PäMu 25187 A 2662: 625	Noatupe katke	noatupe alaosa, õmblus tagakülje keskel, ornameenteeritud	12 x 3 cm
PäMu 25187 A 2662: 1727	Noatupe katke	needid küljel, topelt paarissälgud	9 x 2,5 cm
PäMu 25187 A 2662: 2071	Noatupe katke	noatupe ülaosa, õmblus küljel, topelt paarissälgud ülal	11 x 2,5 cm
PäMu 25341 A 2663: 3	Noatupe katke	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud, kullatud metalltipp	16,5 x 3 cm
PäMu nr-ta	Noatupp	õmblus tagakülje keskel ja nahapaksuses, ornameenteeritud.	19 x 3 cm
VM 11087: 41	Noatupp	õmblus tagakülje keskel, ornamenteeritud	16,3 x 2,9 cm

Lisa 2. Tabel. Nahkesemete leiuadressid ja noatuppede tüpoloogia

ADDRESS	KOTT	NOA-TUPP	ühendus küljel = A	taga-külje keskel = B	orna-ment (tüüp A+B)	orna-mata	õmblus (A+	B tüüp)	õmblus kokku	needid	metall-klamber
Raekoja plats (AI-4061; TLM A 47: 11425:4)	2	6	5	1	1	5	4	1	5	1	
Sauna (AI-6332)	3	41	36	5	5	36	23	5	28	10	3
Tartu mnt 1 (AI-7032)	1										
Dunkri (TLM-27426)	1										
Tallinna Laht (AM-1118)		13	4	9	13		4	9	13		
Lossiplats (AI-6166)	1										
Pikk (AI-6426)		4	3	1	2	2	2	1	3	1	
Härjapea (AI-6004)	1										
Nunne (AI-7146)		4	4			4	1		1	3	
Harju (AI-24098)	1	3	1	2	1	2		2	2	1	
Tartu mnt 10 (AI-6456)		1	1			1				1	
Vene (AI-6331)		1	1			1					1
Vene 17 (TLM 29869)		1		1		1		1	1		
Rüütli 15 (TM A-92)	2										
Rüütli (TM 204)		2	2			2	2		2		
VII kvartal (TM A-45)	4	9	9		1	8	6		6	3	
Munga 12 (TM A-115)	2	4	3	1	2	2	2	1	3	1	
Kaubahall (TM A-40)	1	5	4	1	1	4	2		2	2	1
Ülikooli 8 (TM A-77)		4	4			4	2		2	2	
Tunnel-kollektor (TM A-124)		3	2	1	1	2	1	1	2	1	
(TM A-133)		1	1			1	1		1		
Küüni tn (TM A-51)		2	1	1		2	1	1	2		
Pikk (25187)	1	6	5	1	1	5	2	1	3	3	
Uus-Pühavaimu (25081)		2	1	1	2		1	1	2		
PäMu nr-ta		1		1	1			1	1		
PäMu (25341)		1		1	1			1	1		
TALLINN kokku	10	74	55	19	22	52	34	19	53	17	4
TARTU kokku	9	30	26	4	5	25	17	3	20	9	1
PÄRNU kokku	1	10	6	4	5	5	3	4	7	3	0
KÕIK KOKKU:	20	114	87	27	32	82	54	26	80	29	5

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mari-Lii Hirsik,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

“Vööl kantavad esemed – nahast kott ja noatupp Eesti keskaja linnaarheoloogilises materjalis”,

mille juhendajad on MA Ave Matsin ja MA Krista Sarv,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mari-Lii Hirsik

15. mai 2019